

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

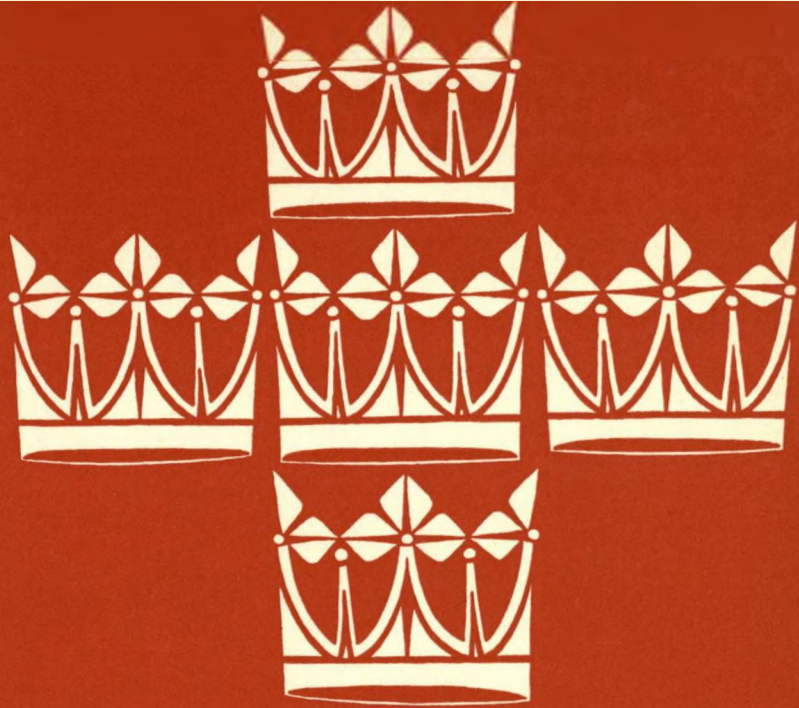
Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

HERALDISK TIDSSKRIFT

Per Hougaard: Om Anders Sørensen Vedels mærke	249
Fridolf Wildte: Kyrkosigill från Hallands danska tid	261
Norsk slektshistorie og heraldikk	263
Jørgen Mathiesen: Våbenbrug i en borgerlig norsk slekt gjennom 300 år	264
Fund og funderinger	269
Friserne i Sorø og Ringsted, af Sven Tito Achen	271
Min väg till heraldiken, av Bruno Fr. Ronnerstam	273
Allan Tønnesen: Slægterne Lilliefeld og Rosenvinges brug af bomærker	275
Ny litteratur om heraldik	280
Heraldica varia	291

HERALDISK TIDSSKRIFT

udgives af *Societas Heraldica Scandinavica*, hvis medlemmer modtager det gratis. Der udkommer to numre årligt, i oktober og i marts; nærværende nummer er udsendt i oktober 1967. Abonnement uden medlemskab eksisterer ikke. Medlemskab koster pr. år:

Danmark: Dkr. 25, postgiro 1123 74.

Norge: Nkr. 25, postgiro 993 30.

Finland: Fmk. 12.50, postgiro 112 079.

Sverige: Skr. 20, postgiro 7 43 35.

Island: Dkr. 25.

Udlandet: Dkr. 25.

Betaling én gang for alle (kun for personer): det 10-dobbelte.

Kasserer: Kommandørkaptajn E. Borg, Østerbrogade 102, København Ø

Eldre numre af tidsskriftet

Alle tidligere numre af *Heraldisk Tidsskrift* kan fås. Priserne er som følger (portofrit):

Nr. 1 samt nr. 4 til 10, pr. stk.: Dkr. 10, Fmk. 5, Nkr. 10, Skr. 7.50.

Nr. 2 (optryk): Dkr. 20, Fmk. 10, Nkr. 20, Skr. 15.

Nr. 3 (optryk): Dkr. 30, Fmk. 15, Nkr. 30, Skr. 22.50.

Nr. 1-10 samlet: Dkr. 80, Fmk. 40, Nkr. 80, Skr. 60.

Fra nr. 11 til nr. 16, pr. stk.: Dkr. 12.50, Fmk. 6.25, Nkr. 12.50, Skr. 10.

Redaktør:

Redaktør Sven Tito Achen, Politikens Forlag, Vestergade 26, København K.

Redaktionsudvalg:

Kgl. ordenshistoriograf, dr. phil. Albert Fabritius, Emiliegade 6, København V

Kontorschef Hans Krag, Lastad, Søgne, Norge

Kontorschef Gustaf von Numers, Topeliusgatan 9 A, Helsingfors-Tölö, Finland

Stadsarkitekt Hans Schlyter, Norrlidsgatan 13, Sundsvall, Sverige

Amtsrådssekretær, cand. jur. Ernst Verwohlt, Strandengen 4, Roskilde, Danmark

Skrivende medarbejdere i dette nummer:

Folkskollärare Sten Brangstad, Skrantahöjdsvägen 24, Karlskoga, Sverige

Arkivkonsulent Sigurd Engelstad, Damplassen 24, Oslo 8

Major O. H. M. Baron Haxthausen, Snese, Danmark

Seine Hochwürdigste Exzellenz, Monsignore Dr. Bruno B. Heim, Erzbischof von

Xanthus, Apostolischer Delegat in Skandinavien, Immortellevej 11, Vedbæk, Danmark

Bibliotekarie, fil. lic. Adam Heymowski, F. L., Malmbrinken 32/34, Saltsjö-Boo, Sverige

Tandlæge Per Hougaard, Dronning Ingeborgsvej 14, Roskilde, Danmark

Lektor Fru Märta Hähnel, Kyrkogatan 25, Varberg, Sverige

Br. Bengt Olof Kälde, Heliga Korsets Brödraskap, Barkarö prästgård, Västerås, Sverige

Godseier Jørgen Mathiesen, Linderud, Arvoll, Oslo 5

Cand. mag. Christian Fogd Pedersen, Listedvej 64, Kastrup, Danmark

Skriftställare Leif Pålsson, Förtroligheten 4, Göteborg S, Sverige

Förste kansliskrivare Bruno Fr. Ronnerstam, Ingsbergsgatan 22, Nässjö, Sverige

Stud. mag. Allan Tønnesen, Stengade 20, 3. sal, København N

Redaktör, kaptén Torsten Wassén, Aschebergsgatan 32, Göteborg C, Sverige

Stiftssekreterare Fridolf Wildte, Drakenbergsgatan 27, Göteborg S, Sverige

Tidsskriftets ekspedition:

Dr. h. c. Ole Rostock, Sigmundsvej 8, Bagsværd, Danmark

Om Anders Sørensen Vedels mærke

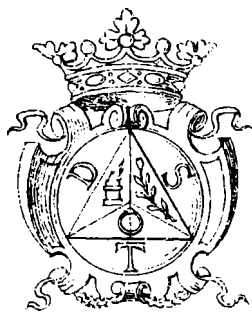
Af Per Hougaard

I ÅRET 1826 erhvervede tre søskende, efterkommere efter kgl. historio-
graf *Anders Sørensen Vedel* (1542—
1616), adelskab¹⁻²⁾. De to fik tillagt
navnet *Wedel-Heinen*, og det fastsatte
våben var for alle tre's vedkommende
ikke en nyskabelse, men identisk med
våbenet for den tyske adelsslægt *v.*
*Heinen*³⁾, der uddøde med erhverver-
nes stedfader. Den tredje af de adlede,
J. K. D. Wedel, beholdt sit familie-
navn uændret, og hans børn ansøgte
om at måtte erstatte det våben, de hav-
de fået, med et andet, dannet efter
stamfaderens bomærke. Ønsket var så
meget mere berettiget, som familien
inden nobiliteringen i mange genera-
tioner havde sørt varianter af dette
mærke i sit skjold⁴⁾. Ansøgningen be-
villigedes 26/2 1866, og hermed berig-
gedes den danske adelsheraldik med
en ejendommelig symbolkonstellation
(fig. 1), der stedse har affødt systema-
tiske og terminologiske vanskeligheder.

Herom skriver *P. B. Grandjean*⁵⁾:
»For overhovedet at kunne henseføre
dette Vaaben til de heraldiske, er man
nødsaget til at betragte Cirkelen som
et rundt Skjold, der i dette Tilfælde
bliver en virkelig integrerende Del af
det hele Våben«. Endvidere hævder
Grandjean (sst. s. 204) under omtalen
af *A. Thisets*⁶⁾ anvendelse af hjelm-
klæde på våbenets rangkrone, at våbe-

net »netop derved faar et haardt til-
trængt heraldisk Præg«. Professor
Storck søger som vist at løse formpro-
blemet ved at anbringe mærket i en
cartoucheramme. I en alliance-kvad-
ring på et moderne exlibris er det
runde slægtsvåben anbragt »svævende«
i 2. og 3. felt⁷⁾.

Også betegnelsen volder vanskelig-
hed. Den oftest anvendte benævnelse
er »bomærke«, der desværre har vun-

1. Familien Vedels våben af 1866: En i en
cirkel indskrevet ligesidet trekant, der fra
cirkelns centrum er opdelt i tre mindre
trekanter: 1° guld, hvori et sølv alter
med flamme; 2° grønt, hvori en gylden
blomstrende gren; 3° delt af sølv og blå,
deri en gylden slange bidende sig selv i
halen. I cirkelafsnittet ved 1° er anbragt
bogstavet *D* (= *deus*), ud for 2° bogsta-
vet *S* (= *sanitas*), ud for 3° bogstave
T (= *tempus*). Efter *H. Storck*: *Dansk*
Vaabenbog, pl. 106; 1910.

det en vis hævd. *Wegener*⁸⁾, som bruger udtrykket meget, synes dog ikke at anse det for helt dækkende, idet han præciserer, at en af symbolets varianter (I, se senere) tilhører »de ziirligere Bomærker«. Andetsteds taler han om Vedels »lærde Vaabenmærke«. Bomærkebenævnelsen anvendes også af *Thiset og Wittrup*⁹⁾ og Grandjean, der tillige taler om »dette særegne Slægtsmærke«. Bomærkebetegnelsen har endog vundet indpas i udlandets litteratur¹⁰⁾.

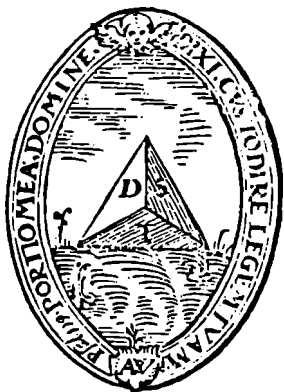
Udtrykket »bomærke« er imidlertid en nødløsning, og det er så meget mere misvisende, som Anders Sørensen Vedel i nogen grad kan siges at have brugt et bomærke i mere konventionel forstand. *Hans Krag*¹¹⁾ skriver bl. a. om bomærker i almindelighed: »De gamle merkene som ble brukt som seglmerker, tømmermerker og andre personlige merker, kan blant annet bestå av en kombinasjon av

eiermannens forbokstaver«, og Anders Sørensen Vedel anvendte i mangel af trykt exlibris¹²⁾ bl. a. en håndskreven bomærkelignende sammenslyngning af sine initialer til mærkning af sine bøger — *samtidig* med at han førte sit omdiskuterede mærke — i et enkelt tilfælde endog *sammen med* det! Monogrammet synes at eksistere i to varianter¹³⁾.

Af ovenstående fremgår, at familien Vedels adelsvåben hverken kan betragtes som et våben i snævrere heraldisk forstand eller som et bomærke — hvad er det da? I det følgende skal forsøges at give et forhåbentlig tilfredsstillende svar herpå.

Først må vi undersøge, hvilket materiale der er overleveret om det nøjagtige udseende af Anders Sørensen Vedels mærke. Resultatet kan stilles således op:

I. I et samlebind med egenhændige notater af Anders Sørensen Vedel¹⁴⁾ findes et trykt blad visende et mærke, der i væsentlig grad afviger fra familiens senere våben (fig. 2). Mærket, der er ovalt, viser en fra oven set, tresidet pyramide, på hvis sider læses *D S T*. Disse bogstaver fremtræder uden nærmere forklaring. Omskriften lyder: *Psal 119. PORTIO MEA DOMINE — DIXI CUSTODIRE LEGEM TUAM* (= salmens vers 57: Min del er Herren, jeg satte mig for at holde dine ord). Sigtende til sentensens første del fremtræder den *D(ominus)*- eller *D(eus)*-mærkede pyramideside fuldt belyst, mens de to andre ligger i skygge. Under figuren findes et af salmen inspireret latinsk digt¹⁵⁾, der uddyber sentensens anden del, idet de guddommelige loves betydning for Vedel i modsætning til jordelivets herligheder beskrives. Som det senere skal vises, er sammensætningen: digt, symbolillu-

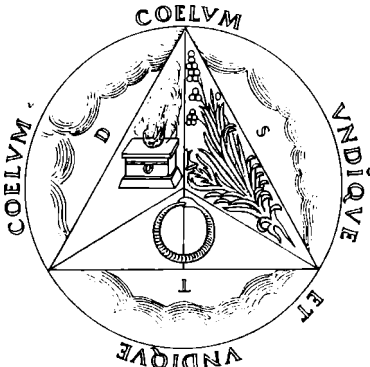

2. Anders Sørensen Vedels mærke i dets formentlig tidligste form. Symbolets anbringelse i fri natur er typisk for tiden. Bemærk forneden skjoldet med Vedels monogram. Den samtidige brug af disse to tegn af forskellig karakter viser, at Vedel ikke selv betragtede trekanttegnet som et bomærke i traditionel forstand. Det Kgl. Bibliotek.

stration og ordsprog typisk for en litterær genre, der yndedes meget i renaissance.

Wegener anser, formodentlig med rette, denne variant for ældre end de øvrige.

Bladets funktion er uvis – det kan dreje sig om et exlibris¹⁶⁾, der på grund af mærkets forandring aldrig kom i brug.

3. Anders Sørensen Vedels mærke på Tobias Gemperlins portræt af ham fra 1578. Farverne afviger meget fra våbenets, idet figuren som helhed er holdt i grønbrune toner. Alteret minder om murværk; planten er grøn med gule blomster; slangen falder næsten sammen med bundfarven. Bemærk de udtungede skyer i cirkelafsnittene! Tegning efter maleriet af Sven Aage Voigt Andersen.

II. Tobias Gemperlins Vedel-portræt fra 1578 (Frederiksborg slot)¹⁷⁾ viser en koloreret variant (fig. 3), der er en fuldstændig omarbejdelse af form I. Således er *DST* rykket ud af trekantens felter, hvor i stedet alteret, blomsten og slangen har fået plads for at angive bogstavernes betydning. Det interessanteste træk er imidlertid nogle tungede skyer langs mærkets nu cirkulære afgrænsning. I relation til den ændrede omskrift, der lyder:

COELVM UNDIQUE ET UNDIQUE COELVM (= Himlen omgiver alt, overalt er himlen os nær)¹⁸⁾, må disse skygger opfattes som *skyformationer* og omkredsen som *himmelhvælvingen*¹⁹⁾ – altså en ganske anden symbolik end den, der sædvanligvis forbindes med mærket.

III. I forbindelse med nærværende undersøgelse er det lykkedes arkivar Knud Prange, Landsarkivet i Viborg, at fremdrage foreløbig to eksemplarer af Anders Sørensen Vedels segl²⁰⁾ (fig. 4). Det drejer sig om papirsegl på dokumenter, dateret 1590 og 1596. Her er trekanten med figurer og omgivende *DST* indsat i et tunget skjold, mens valgsproget, cirkelen og skyerne er udeladt. Der er altså sket en *heraldisering* af mærket, der i denne form og med varierende hjelmtegn i mange generationer brugtes i familiens segl.

Foruden disse primære kilder findes et par sekundære vidnesbyrd:

IV. *Vedels gravsten*, der bærer årstallet 1622, er nu forsvunden, men er aftegnet af Søren Abildgaard 1776 (originaltegning på Nationalmuseet) (fig. 5). Mærket ses her på stenens nederste venstre hjørne. Skønt tegneren har misforstået sit forlæg, ses udformningen at svare til form III, bortset fra, at *bogstaverne DST er udeladt*. Også denne variant findes blandt familiens segl.

V. Endnu en variant forekommer på to *portrætstik af Vedel* fra 1690 og 1705 (fig. 6); de bestodtes af hans datterdattersøn, assessor Joh. Laverentzen, der sidstnævnte år udgav en del af sin berømte slægtnings litterære efterladenskab²¹⁾. Mærket fremtræder her cirkelformet, men cirkelen tjener blot til ramme; af skyerne er der intet spor. Hovedvægten ligger på samspillet mellem trekantens figurer

4. Anders Sørensen Vedels (papir)segl på dokument fra 1590 (til venstre). Aftrykket er desværre ret utydeligt, men suppleres af det andet aftryk fra 1596 (til højre). Over skjoldet ses *ASV*. Blomsten har nærmest form som en kvist. Nederste felt er ikke lodret delt. Originalens størrelse 17×15 mm. Landsarkivet i Viborg.

og bogstaverne *DST* og de deraf afledede sentenser. Når denne sene variant har interesse, skyldes det, at denne type ifølge Peder Terpager²²⁾ sad over døren til Vedels Ribe-ejendom, Lilliebjerg. Den mulighed må dog tages i betragtning, at det af Terpager beskrevne mærke ikke behøver at være det af Vedel selv opsatte, men kan være fornyet og eventuelt ændret af en af de senere ejere af ejendommen, der først 1736 kom slægten af hænde. Husskiltet eksisterede endnu 1792²³⁾, men forsvandt i begyndelsen af 1800-tallet (Wegener s. 269).

Også form V findes repræsenteret på familiens segl.

Af ovenstående fremgår, at det mærke, som har dannet grundlag for våbenet, har ændret sig betydeligt — ikke alene efter Vedels død, men allerede i hans levetid. Således har det symbolske tyngdepunkt forskudt sig fra pyramiden (I) over cirkelen med skyerne (II) til trekantens figurer (III–V). Karakteristisk for formerne I.

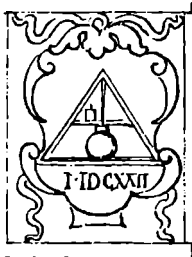
II og III er imidlertid, at mærkets billedindhold stedse svarer til omskriften og ændres i takt med denne. Allerede form IV er resultatet af en uforstående eftertids forglemmelse af samspillet mellem billede og tekst, mens form V formodentlig er resultatet af senere slægtleds syslen med mærket. *Våbenet* fremtræder — bortset fra de nye farver — som en officielt stadfæstet reduktionsform af form II, idet man ikke har medtaget skykredsen, mens det dermed forbundne valgsprog f.eks. er brugt i forbindelse med storkorsvåbener i 1878 og 1882 (meddelt af dr. phil. Albert Fabricius).

Idet den stadige overensstemmelse mellem billede og valgsprog betragtes som noget essentielt, kan den egentlige klarlæggelse af mærkets natur begynde.

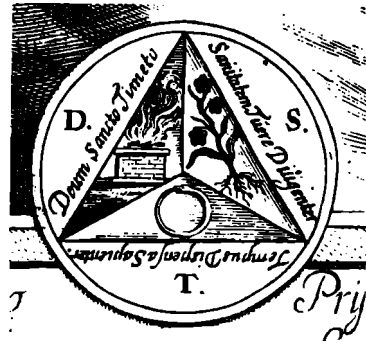
I Peder Terpagers ovennævnte beskrivelse af Anders Sørensen Vedels mærke anvendes foruden ordet »insignia« også udtrykket »*emblema*«, li-

gesom slangekredsen kaldes »temporis ... hieroglyphicum« (tidens ... hieroglyf, hieroglyffen for begrebet »tid«). Her står vi ved en korrekt betegnelse: Vedels mærke er et *emblem*, og dets figurer er om ikke hieroglyffer, så dog *neo-hieroglyffer*!

For at underbygge denne påstand er det nødvendigt med en kort oversigt over renaissancens hieroglyfstudier²⁴). Renaissancens interesse for den klassiske oldtid udstrakte sig også til Ægyptens hieroglyffer. Datidens lærde var uvidende om dette skriftsystems fonetiske karakter og opfattede tegnene som en symbolskrift, hvis mening kun kunne forstås af de indviede ved en guddommeligt inspireret skarpsindighedsudfoldelse. Et af hovedfundamenterne for denne opfattelse var et græsk manuskript fra 400-tallet, fremdraget ca. 1419. Det indeholder beskrivelse og fortolkning af 189 tegn, hvoraf nogle er fejlfortolkede hieroglyffer, andre frit opfundne sindbilleder. Disse såkaldte *Horapoulos Hieroglyffer* cirkulerede i afskrift og tryktes for første gang hos Aldus i Venezia 1505, siden i talrige andre udgaver på flere sprog²⁵).

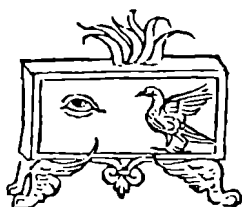
5. Søren Abildgaards gengivelse af mærket på Anders Sørensen Vedels gravsten. Mærket er misforstået – det ligner en »Amagerhylde« med to krukker. Derimod er udeladelsen af *D S T* utvivlsomt en rigtigt opfattet detalje, idet disse bogstavers tilstedeværelse umuliggøres af årstallets placering. Nationalmuseet.

6. Mærkevariation fra 1690: alteret står på jorden; planten er gengivet med rødder, nederste felt er ikke delt, kun skygget. Her gives en forklaring på *D S T*, idet der ud for 1° læses: *DEUM SANCTE TIMETO* (= Frygt Gud på hellig vis), ved 2°: *SANTITATEM TUERE DILIGENTER* (= Pas vel på sundheden), og ved 3°: *TEMPUS DISPENSA SAPIENTER* (= Brug tiden klogt). *D S T* er således ikke blot begyndelsesbogstaver til de tre sentenser, men hver af disse indeholder en kombination af de tre bogstaver. Kobberstiksamlingen.

Ligeledes hos Aldus kom i 1499 *Francesco Colonna* (1433–1527): *Hypnerotomachia Poliphili* (= »Poliphils i drømme førte kamp mod Eros«). Dette værk er en ejendommeligt kærlighedserklæring til den klassiske oldtid, personificeret i den kvindelige hovedperson Polia. Handlingen foregår i et fantasilandskab overstrøet med grandiose ruiner og oldtidsmindesmærker, der ofte er forsynet med billedinskriftioner. Disse betegnes bl. a. som *nobilissimi hieraglyphi ægyptici* (= »højædle ægyptiske hieroglyffer«), og udlægges udførlig i teksten. Via bogens dejlige illustrationer har man²⁶) sporet forbilledet for flere af Colonnas »hieroglyffer«. En del af disse viser sig nemlig at stamme fra en *tempelfrise*, som på den tid fand-

7. Alterets udformning hos Colonna. Hele neo-hieroglyffen betyder DEO NATURAE SACRIFICA (= (Du skal) ofre til natu-rens gud), idet alter = at ofre, grib = naturen, og øje = Gud. Efter Franciscus Columna: *Hypnertomachia Poliphili*, blad c; 1499; Kgl. Bibliotek.

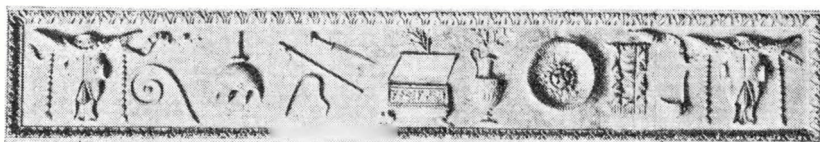
tes i kirken San Lorenzo in Campo Verano, eller fuori le Mura, i Rom, men senere flyttedes til Capitol. Skønt denne frise er fremstillet i romertiden, ansås dens billeder af ukendte grunde i renaissanceen for autentiske hieroglyffer.

Alle bogens symboler stammer imidlertid ikke herfra – for at kunne udtrykke sig mere nuanceret var det nødvendigt for Colonna at konstruere nye tegn. Dette er karakteristisk for renaissanceens hieroglyfik – den er ikke blot registrerende og analyserende; hovedvægten ligger på det nyskabende. Meget hurtigt opstod der nemlig et ønske om at skabe et universelt symbolsprog – et slags intellektuelt frimurersprog, der ikke som f. ex. etruskerne bogstavinskriftioner kun-

ne gå totalt i glemme, men som til enhver tid skulle kunne forstås af de indviende lærde uanset nationalitet. Renaissanceens største kunstnere (Dürer f. ex.) inspireredes af denne idé, og endnu anes som en svag afglans spor af Poliphils drøm i nogle af *Salvador Dalis* billeder²⁷). Efter dette kan det ikke undre, at datidens hieroglyfopfattelse lå meget fjernt fra de virkelige tegn, som først en sen eftertid lærte at tyde.

To udslag af det hieroglyfiske modelune er af interesse med hensyn til den rette betegnelse for Vedels mærke. I 1531 udsendte *Andreas Alciatus* en digtsamling »*Emblemata*«, der blev en eksempelløs succes og skabte en ny genre i digtekunsten. Betegnelsen »emblem« gjaldt her et samspil mellem en symbol-illustration, et digt og til slut et kort meningsammenfattende ordsprog; senere gled udtrykket over til at betegne alene den symbolske illustration og anvendtes altså 1736 af Terpæger som betegnelse for Vedels mærke.

Imidlertid kunne man med rette bruge en anden, omend mere fremmedartet benævnelse, nemlig *impresa*. Ordet er italiensk og betyder egentlig »forehavende«. Det sigter på, at man i datidens Italien valgte sig en slags lykkesymbol med camoufleret hentydning til betydningsfulde foretagender i ens liv, først og fremmest krigs- og

8. Colonna har hentet sit forbillede fra tempelfrisen, men har misforstået det, idet figuren (i midten) ikke forestiller et brændende alter, men et røgelseskar (*acerra*), bag hvis låg en laurbærgren stikker frem. Cfr.: H Stuart Jones: *Catalogue of the Ancient Sculptures in the municipal Collections of Rome; the Sculptures of the Museo Capitolino*; 1912; nr. 102, 104. Efter Fund og Forskning 1958-59.

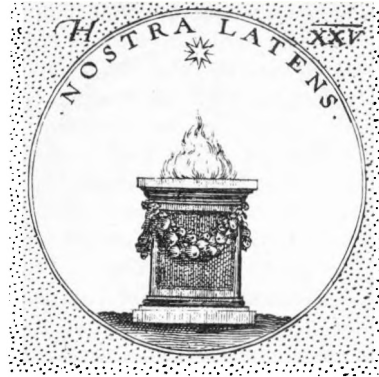
kærlighedseventyr. Ofte valgte man sig imidlertid i almindelighed et mærke i overensstemmelse med sin natur og interesse og førte det jævnsides med et eventuelt våben (eller bømærke)²⁸).

Impresaaen bestod gerne i et valgsprog i forbindelse med en figurlig fremstilling af valgsprogets mening — altså en *rebus* (= skrevet *med ting* i stedet for med ord). Symbolet kunne i lighed med våbener anbringes på huse, klæder, bohaver etc. En sådan impresaa, der i nogen grad erstattede et adelsvåben og kendetegnede sin bærer som værende af klassisk lærdom, fantasi og smag, brugte altså mester Anders Vedel. Inspirationen hertil kan han evt. have fået på sine rejser i Tyskland, der fra Kejser Maximilian I's tid (1493—1519) havde rige emblematiske traditioner.

En gennemgang af emblemets figurer enkeltvis under stadig hensyntagen til renaissancens symbollitteratur tjener i høj grad til at styrke den her fremførte formodning.

I renaissancens emblemer forekommer *det brændende alter* ikke helt sjældent. Det optræder allerede i »Poliphils drøm«, hvor det har betydningen »at ofre« (fig. 7 og 8). I alle senere anvendelser bevarer alteret en nær tilknytning til gudsbegrebet — således også hos Vedel. Udformningen afviger som regel fra Colonnas, idet det kasseformede eller runde romerske brændofferalter træder i forgrunden, også i udpræget kristelig symbolik. Både med hensyn til udformning og betydning har Vedel altså med valget af denne figur stået helt på den datidige traditions grund. Fig. 9 og 10 belyser yderligere dette.

Alterets forekomst i Anders Sørensen Vedels impresaa kan måske også give et fingerpeg om den eventuelle

9. Impresaa for pave Marcellus II (død 1555). I beskrivelsen hedder det bl.a.: »Førstegræden omkring alteret er ikke blot anbragt til øjenlyst, men til efterligning. Det er nemlig rimeligt at vise Gud, som vi skylder alt, taknemmelighed ved en gave«. Efter Typotius: *Symbola divina et humana*, I, pag. 33 og pl. 14 1602 (?). Kgl. Bibliotek.

rigtighed af den i hans slægt værende overlevering om, at mærkets udformning egentlig skyldes *Tycho Brahe*, på hvis studierejse til Tyskland Vedel fungerede som hovmester. Wegener tager i det hele ikke stilling hertil, men peger dog (s. 290, note 3) på, at en af varianterne (II) indeholder en omskrift, »hvoraf Brahe selv i et kritisk Øjeblik betjente sig«.

På lignende måde kan det imidlertid gøres gældende, at selve altersymbolet synes at have haft en meget personlig betydning for Vedel, idet det findes brugt et par markante steder i hans private papirer. I det tidligere citerede samlingsbind findes nemlig (blad 39) et egenhændigt udkast til et aldrig i denne form²⁹) udført epitafium over Vedels første hustru *Marie Svaning* (død 1578). Gravmælet tænkes smykket med talrige bibelcitater, hvoraf tre vedrører *alter* og *offer*. På

den mest iøjnefaldende plads indledes således: »*Wi haffue it altere . . .*» (Brevet til Hebræerne XIII, 10 & 15–16). Endvidere ses (blad 45) kladden til et latinsk hyldestdigt til *Christian IV* (efter Wegener s. 210, note 12 dateret til ca. 1596). Heri hedder det bl. a.: »*. . . summo stat fibris ara sacratis Deo . . .*» (= I hjertets dyb står et brændende alter helliget Gud). Denne stærkt personlige brug af altersymboler peger, i forbindelse med at impresæen er en omarbejdelse af et ældre mærke, hen på Vedel selv som ophavsmanden, selvom prioritetspørgsmålet stadig må siges at henstå uløst.

Slangen, der bider sig selv i halen, er impresæens mest karakteristiske bestanddel, idet slangekredsen er den vel nok hyppigst anvendte neo-hieroglyf. Den betegner noget uden begyndelse og afslutning, noget stadig gentaget eller stedse fornyet. Således brugtes symbolet ifølge *Macrobius* (ca. 400 e. Kr.) af fœnikierne som sindbillede på *kredsløbet i naturen*³⁰). I *Horapollon*s hieroglyffer (I, 2) betyder det *verden* (= *kosmos*) (fig. 11), hvad der minder om nordboernes midgårdsorm³¹). Fra *Horapollo* er symbolet næsten uændret overtaget af renaissancens største symbolteoretiker *Pierio Valeriano*, hvis kæmpeværk »*Hieroglyphica*»³²) er tænkt som en materiale-samling til det universelle symbolsprog. Størst udbredelse finder slangekredsen (f. eks. på gravmæler) som sindbillede på *evigheden* eller, som hos Vedel, *tiden*. Fig. 10, 12 og 13 viser eksempler på anvendelsen i renaissancen. Også i vor tid bruges det; således skriver *Niko Kazantzakis*³³): »Den mystiske slange, der bider sig selv i halen, lå som en ring omkring mig. Jorden føder og fortærer sine egne børn, den føder igen og fortærer igen. Et evigt kredsløb». Vedel har

10. Talrige af renaissancens medailler bærer neo-hieroglyfiske motiver. Her ses en medaille slået 1572 i anledning af Henrik IV af Frankrigs bryllup. Skuemønten er et eksempel på slangekredsens og alterets udbredelse i datidens symbolik. Efter J. J. Luckius: *Sylloge numismatum elegantiorum*; s. 243; 1620.

altså truffet et tidstypisk valg med denne figur.

Om arten af *den blomstrende plante* er det vanskeligt at udtale sig. På billedet fra 1578 ses en grøn vækst med langagtige blade og små gule fembladede blomster. Disse genfindes også på nogle af familiens segl fra langt senere tid, mens løvværkets udformning skifter. Et enkelt nyere segl (Rigsarkivet) viser en palmegren.

Der er altså ingen holdepunkter for artsbetegnelsen *rose*, der anvendes i en nylig udkommen publikation³⁴).

Plantens udformning i *våbenet* kunne måske henlede opmærksomheden på den gyldne gren, der har spillet en stor folkloristisk rolle³⁵) og bl. a. nævnes i *Æneidens* VI sang.

Impresæens blomst henviser os i endnu højere grad til gisninger. Tidens religiøse digtning betegnes som plan-
tefattig og ingen af de deri forekommende arter synes at passe³⁶).

Terpager benævner (med en trykfejl) blomsten: *san(ct)itatis servandæ remedium* — altså »et sundhedsmiddel« eller »en lægeurt«. Skønt en vis interesse for medicin kan spores i resterne af Vedels bibliotek (Walde, L. Nielsen), er denne tolkning dog næp-

pe andet og mere end Terpagers personlige mening.

Hos Valeriano (p. 420) omtales malurt (absinthium) som sundhedens symbol. Malurt (*artemisia absinthium* L.) har fligede blade og gule blomster, der imidlertid har et noget andet udseende end maleriets.

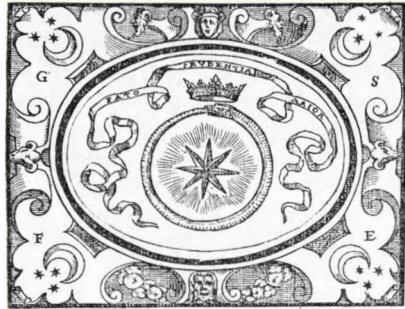
I stedet for at have en dybsindig teoretisk begrundelse er blomsten snarere et enkelt *poetisk* billede på sundheden, som man også kan møde det i tidens religiøse digtning:

Idag er vi stercke, karsk oc sund,
imorgen vi leggis i Jordens grund,
idag vi blomstrer, som Rosen rød,
i morgen er dødd.
Trøst os, Herre, i saadan Nød³⁷.

Betragtes mærket som en helhed, kunne man fristes til at lægge en tre-

11. Slangesymbol for »verden« (= kosmos) fra Horapollis hieroglyffer. Symbolernes udformning kan variere med kunstneren; i stedet for den karakteristiske cirkelform træffes denne form også i en jævnaldrende fransk udgave. Fra Joh. Herold: Heyden Weldt; 1554; s. 136. Kgl. Bibliotek.

12. Impresa tilegnet dronningen af Frankrig, Maria af Medici, 1559. Valgsproget lyder FATO PRUDENTIA MAIOR (= Klogskaben er større end skæbnen). Slangekredsen synes efter beskrivelsen at symbolisere såvel klogskaben som tiden. Efter Gabriel Syméon: Les Devises Héroiques et Morales; s. 10; 1559. Kgl. Bibliotek.

enighedssymbolik i det, idet det overfladisk minder om det i kirkekunsten gængse treenigheds-sindbillede³⁸.

Imidlertid var trekanten ikke almindeligt brugt i denne betydning på Vedels tid, ligesom den senere optræder i lærd symbolik uden umiddelbar hentydning til treenigheden. Således ses den indesluttende en halvmåne i *Schulins* våben fra 1731³⁹.

Endelig er triangelen også i den periode, hvor den hyppigst anvendtes i kirkelig symbolik, blevet brugt som billede på andre trefoldighedsbegreber end det kristne — f. ex. tremagtsalliancer⁴⁰.

Skal man alligevel vove en samlet tydning af impresæen, kan *tiden* (slangen) opfattes som det forbindende led mellem *det jordiske* (blomsten) og *det himmelske* (alteret).

Det her behandlede materiale viser en side af nationalhistorikeren Vedels kontakt med europæisk åndsliv og giver udtryk for en dyb religiøsitet — først og fremmest en evighedslængsel,

der er vor tid fremmed. Omarbejdelsen af emblemet i retning af det mere imponante og den iøjnefaldende anbringelse på portrættet viser, i forbindelse med, hvad vi ellers ved om Vedels livsførelse, en moderne, men måske lidt pretentiøs personlighed, hvis indstilling prægedes af de adelige kredse, han færdedes i, og som hans senere efterslægt kom til at tilhøre.

Noter og henvisninger

- 1) *A. Fabritius*: Danmarks Riges Adel; 1946; s. 56.
- 2) *J. Vahl*: Slægtebog over Afkommet af Christjern Nielsen . . . , 13., 14., 16. Hefte (= Slægtebog over Afkommet af Anders Sørensen Vedel); 1896; s. 130–31.
- 3) *Chr. C. L. v. Castenskiold*: Supplement til Lexicon over adelige Familier i Danmark, Norge og Hertugdømmeme; 1872; s. 82, *Bricka*: Dansk Biografisk Lexikon VII, 274.
- 4) Rigsarkivets seglsamling (borgerlige familier) har fem eksempler herpå.
- 5) *P. B. Grandjean*: Dansk Heraldik; 1919; s. 54–55.
- 6) Danmarks Adels Årbog XXVI; 1909. Det vidner om mangel på forståelse af mærkets latinsk-humanistiske karakter, at bogstaverne *D S T* er tegnet *gotiske!* Det samme er tilfældet på *Emil Vedels* og *Aage Vedels* storkorsvåbener fra 1900 og 1949 i Frederiksborg Slotskirke.
- 7) *P. Reitzel*: Danske heraldiske Exlibris; 1943; fig. 28 og s. 20. Her er ejerindens, grevinde A. Ahlefeldt-Laurvigens slægtsforhold galt angivne; se D.A.A. LIX, s. 11 og 443.
- 8) *C. F. Wegener*: Historiske Efterretninger om Anders Sørensen Vedel . . ; 3. udg. 1851; s. 163, note 8. Til denne udgave henfører alle referencer til Wegener i artiklen.
- 9) *A. Thiset* og *P. L. Wittrup*: Nyt dansk Adelslexicon; 1906; s. 309.
- 10) *C. G. Homeyer*: Die Haus- und Hofmarken; 1870; s. 34.
- 11) *Hans Krag*: Gamle Seglmerker. Hedemark Slektshistorielags Tidsskrift V, 8; 1963; s. 224–225.
- 12) *Carl Dumreicher*: Danske Exlibris fra det 16. og 17. Aarhundrede; Aarvog for Bogvenner, VII, 1923; s. 30–32, *O. Walde*: Storhetstidens Litterära Krigsbyten; 1920; II, 334.
- 13) *L. Nielsen*: Danske Privatbiblioteker gennem Tidene; 1946; I, 51, Katalog over Ingeniør Oscar Ekmans og fru Lia Ekmans Bogsamling; 1965; s. 157–159.
- 14) Kgl. Bibl. MSS Vell. Additamenta No. 121 4to; blad 42. Cfr. Wegener s. 163, note 8.
- 15) *Delectent alios opes,*
Delectent alios delitiæ nouæ:
Hunc ducat fauor, illum honor,
et ceu quemq; animus fert, bona
sic amet,
Quæ mundus dubia vice,
Et spargit manibus Fors temerariis,
Vitæ cursum ego transfigam,
Fretus sorte mea, quam dederit
Deus,
Atq; his omnibus, unica
Sanctæ dogmata legis sacra
præferam.
Delectent ea me foris,
Delectent domi, & in vitæ operis
meis,
Ac in mortis agone, me
Ducant tramite recto ad superas
domos,
Atq; æterna velut manent,
Æternis cumulabunt itidem bonis.
- 16) Jævnfør *Sofus Larsens* bemærkning om emblematas anvendelse, i Aarvog for Bogvenner VII; 1923; s. 82.
- 17) Nr. 1230; beskrevet hos Wegener s. 99, note 25. Farvereproduktion i: Berømte Danske Mænd; Kunstmappe I udg. af Tidsskriftet Danmark; 1943. Om Wedels ikonografi i øvrigt se: *P. B. C. Westergaard*: Danske Portrætter i Kobberstik, Litografi og Træsnit; 1934; nr. 12676–12684.
- 18) Jeg skylder universitetslektor *Thure Hastrup* tak for hjælp med en dansk

13. Eksempel på samspil mellem våben og impresær. Man ser tillige, hvorledes impresavæsenet udartede og for en periode ganske overstrålede de heraldiske kendetegn. Blandt de tolv slangeimpresær ses også slangekredsen, som symboliserer NUNQUAM DEFICIET (= Den hører aldrig op). Efter Joh. Palatius: *Aquila inter lilia* .... ; s. 349; 1671. Kgl. Bibliotek.

formulering, der gengiver dette valg- sprogs dobbelttydighed.

- 19) Til sammenligning kan følgende renaissancevåben tjene: I guldfelt en sort gloriebærende dobbeltørn indsluttet i en blå/sølv cirkelformet heraldisk sky. Det førtes af Karl V's lærer i astronomi, dr. Peter Apianus (1495–1552) som comes palatini. Cfr.: H. G. Ströhl: *Heraldischer Atlas*, 1899; Tvl. XXXVII.
- 20) (Seglet anbragt over underskriften) Ribe bispearkiv (C 4–894), pakken: domkapitlets adkomster 1503–1667, læg domkirken, dok. vedr. kirketien- den af Ansager, dateret 3. pinsedag 1590. (Underskriften anbragt over seglet)

Ribe bispearkiv (C 4–86), pakken Ribe domkirke, læg: ad Reg. nr. 7. caps 31 pk. 15 nr. 13 1492–1755, dateret 8. januar 1596.

En foreløbig undersøgelse af relevant materiale i Rigsarkivet har derimod ikke givet positivt resultat.

Ejendommeligt nok synes Vedel ikke at have udnyttet den nærliggende mulighed at bruge sit mærke som bogtrykkermærke på de publikationer, der 1591–92 udgik fra hans private bogtrykkeri i Ribe – i hvert tilfælde ses intet sådant på de otte bevarede tryk herfra. Cfr.: L. Nielsen: *Dansk Bibliografi 1551–1600; 1931–33; nr. 331, 948, 1475, 1611, 1613, 1618, 1622, 1655.*

- Uden DST og monogram* bruges form I som bogtrykkermærke af *Maurits Sax* i Sorø 1627 (*M. Haugsted: Ældre danske bogtrykker- og forlæggermærker, Fund og Forsk.* 1955: s. 45–46).
- 21) Kong Svend Haraldsson Tiue-Skæg . . af Anders Søvrinsson Vedel; 1705.
- 22) *P. Terpager: Ripæ Cimbricæ seu urbis Ripensis in Cimbria sitæ descriptio*; 1736; s. 541.
- 23) *Matth. Galthen: Beskrivelse over Kiøbstæden Ribe . . .*; 1792; s. 70.
- 24) Følgende oversigtsværker er benyttet: *L. Volkman: Bilderschriften der Renaissance*; 1923, *E. Iversen: Renaissancens Hieroglyfstudier; Fund og Forskning* 1958/59, *E. Iversen: The Myth of Egypt and its Hieroglyphs in European Tradition*; 1961.
- 25) Sidst oversat 1950: *G. Boas: The Hieroglyphics of Horapollo*; Bollingen Series XXIII. Indledningen giver gode oplysninger om den religiøse (*neo-platoniske*) baggrund for emblem-interessen.
- 26) Her følges Volkman og Iversen; *Léon Doréz: Des Origines et de la Diffusion du Songe de Poliphile; Etudes Aldines II, Revue des Bibliothèques VI*; 1896, nævner ikke denne kilde.
- 27) F. eks. billedet »Homers Apotheose«; cfr.: *R. Descharnes: The World of Salvador Dali*; 1962; s. 175.
- 28) Volkman s. 49; cf.: Nordisk Leksikon for Bogvæsen; 1951–62; I, 269–70. Et af impresalitteraurens kendteste værker, *Geronimo Ruscelli: Imprese Illustri*; 1564, afbilder både impresæer og våbener.
- 29) *P. Terpager: Inscriptiones Ripenses*; 1702; s. 30–31 giver en anden tekst.
- 30) *L. Müller: Religiøse Symboler af Stierne-, Kors- og Cirkel-Form hos Oldtidens Kulturfolk*; Kgl. dan. Vid. Selsk. Skr. 5. Række, 3. Bd. 1864; s. 80.
- 31) *B. Grøndal: Orme og Ormegaarde i de nordiske Oldskrifter; Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie* 1869; s. 230. Cfr. også: Nordisk Exlibris Tidsskrift; II, 62; 1947–48.
- 32) *Hieroglyphica, sive de sacris ægyptiorum . . . litteris comentarij . . .*; 1567; s. 103–04. Cfr.: Boas s. 53–54.
- 33) *Niko Kazantzakis: Spil for mig Zorbas*; (Pios Billigbøger); 1964; s. 164.
- 34) *E. O. A. Hedegaard: Danske heraldiske Officers-Exlibris*; 1965; s. 51.
- 35) Sir John G. Frazer: *The Golden Bough*; 1890 etc.
- 36) *C. Raunkjær: Planterne i den Religiøse Digtning, især Salmedigtningen*; 1931; s. 182.
- 37) Af *Hans Raffn* (1569–1625); verset er trykt 1620, men er oversat fra *Basilius Förtsch* (død 1619): *Geistliche Wasserquelle*; 1615. Cfr.: *C. J. Brandt og L. Helweg: Den Danske Psalmedigtning*; 1846; nr. 288 v. 6 og *A. Fischer: Das deutsche evangelische Kirchenlied . . .*; 1904; I, 22.
- 38) *H. R. Fabricius: Dansk Kirkekunst*; 1941; s. 116, 117. Cfr.: *Heraldisk Tidsskrift* II, nr. 13, s. 149; 1966.
- 39) Nyt Dansk Adelslexikon s. 256; Storck: pl. 86. Schulin var præstesøn og som Vedel akademisk uddannet.
- 40) Cfr.: *Numismatische Zeitung*; 36 Jahrgang no. 19; 1869; *C. A. Ossbahr: Mynt og Medaljer slagne för främmande Makter . . .*; 1927; nr. 146, 188 og 189, samt: *E. Pflöging: Revolutionens symboler i rättshistoriens belysning*; fig. 3; Ord och Bild side 442; 1948.

[DA] Dette materiale er beskyttet af ophavsret. Det kan downloades, lagres og udskrives til personlig brug og til ikke-kommerciel brug i forbindelse med undervisning og forskning. Bearbejdning, tilgængeliggørelse samt fremstilling af kopier er ellers kun tilladt i det omfang, der følger af lov eller aftale.

[NO] Dette materialet er beskyttet av opphavsrett. Det kan lastes ned, lagres og skrives ut for personlig bruk og for ikke-kommersiell bruk i forbindelse med undervisning og forskning. Bearbeidning, tilgjengeliggjøring og fremstilling av kopier er ellers bare tillatt i den grad som følger av lov eller avtale.

[SV] Detta material är skyddat av upphovsrätt. Det får laddas ned, sparas och skrivas ut för enskilt bruk samt för icke-kommersiellt bruk i samband med undervisning och forskning. Bearbetning, tillgängliggörande samt framställning av kopior är i övrigt bara tillåtet i den utsträckning som följer av lag eller avtal.

[EN] This material is protected by copyright. It may be downloaded, saved and printed for personal use and for non-commercial use in connection with teaching and research. Altering, making it available or producing copies is otherwise only permitted to the extent that follows from law or contract.

Kyrkosigill från Hallands danska tid

Av Fridolf Wildte

I SIN utredning om Skaanske By- og Herredsvaaben i den danske Tid (Historisk Tidskrift för Skåneland 1903, s. 336 f.) uppger A. Thiset att för Skånes vidkommande även de flesta socknarna hade egna sigill. Han upplyser att sigillen ofta innehölo »vedkommende Kirkes Værnehelgen eller andre geistlige Symboler» som Kristuslamn, biskopsstav, altarkalk, nycklar etc men också stundom helt heraldiska framställningar. Det är här utan tvivel fråga om sigill med direkt anknytning till en bestämd sockenkyrka och som böra benämnas *kyrkosigill*.

Lokalkyrkan betraktades under medeltiden som ett särskilt rättssubjekt, som kunde förvärva fast egendom, uppträda i processer och i övrigt utöva sin rätt. Reformationen medförde ingen ändring i denna uppfattning. Som juridisk person hade kyrkan behov av ett eget sigill. Det gav kyrkan — på samma sätt som domkapitel, kloster o.s.v. — möjlighet att bekräfta ett beslut eller besegla en urkund. Även om kyrkosigillen under senare tid kunde få en vidgad användning och brukas av sockenmenigheten under konungaförsäkningar eller petitioner böra de skiljas från *sockensigillen* d.v. s. sådana sigill som i omskriften direkt angivas vara avsedda för en menighet, i detta fall socknen.

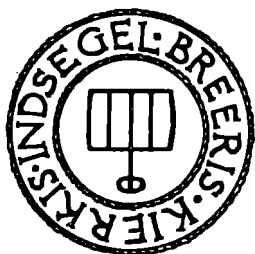
Från Danmark äro talrika kyrkosigill kända både från tiden före och tiden efter reformationen, medan vederligen inga funnits i Sverige. Där emot förekomma i Sverige typiska sockensigill från tiden efter reformationen. Särskilt karaktäristiska äro sockensigillen för sådana landsdelar

som sakna häradsindelning d.v.s. Dalarna och Norrland; de ha här i mångt och mycket samma funktion som häradsigillen och betecknas stundom tingslagssigill. Svante Höglin har beskrivit ett stort antal dylika sigill från Norrland (Jämtländska tingslags- och sockensigill i Fornvårdaren 1931, m. fl. uppsatser).

Denna skillnad mellan Danmark och Sverige kan delvis förklaras av historiska och kyrkorättsliga förhållanden. De danska kyrkornas betydande jordinnehav har på ett annat sätt än i Sverige aktualiserat behovet av kyrkosigill. Reformationen lämnade i Danmark denna jord orubbad, medan den i Sverige så gott som helt reducerades. Det är alltså här fråga om kyrkornas underhållsgods till skillnad från prästbolets jord, som var avsedd för prästens underhåll.

Ett icke obetydligt antal stampar till skånska kyrkosigill ha bevarats till vår tid och beskrivits av Krister Hannell och Carl R. af Ugglas i Meddelanden från Lunds universitets historiska museum 1935 och 1936. Stamparna härstamma huvudsakligen från 15- och 1600-talen men några finnas också från medeltid. Atskilliga 1500-talssigill anses gå tillbaka på äldre och ha mer eller mindre troget återupptagit originalens sigillbilder. Omskriften innehåller i överensstämmelse med vad ovan sagts kyrkans namn jämte ordet »kirke» eller »ecclesia». Exempel: STIBY KIRKE, NØBBELE KIERCKE SIEGEL, SIGILLVM ECCLESIAE GISLØF.

Thisets mer i förbigående fällda yttrande om »sockensigillen» avser

Breareds kyrkosigill innehåller ett halster, S:t Laurentius' symbol. Sigillstamp av silver från 1500-talet. Teckning utförd på Göteborgs museum.

allenast landskapet Skåne. Veterligen har ingen utredning gjorts, om några kyrkosigill funnits i Halland. Här skall sägas något om de sigill som kunnat spåras från Hallands danska tid, nämligen för kyrkorna i Breared, Drängsered, Steninge och — med reservation för ursprunget — Onsala. Stamparna till de två förstnämnda finnas i resp. kyrkoarkiv. Onsalasigillens stamp tillhör Göteborgs museum. Steninge kyrkosigill är allenast känt genom litteraturen.

Breareds sigill, av silver från 1500-talet, innehåller ett halster, S. Laurentius' symbol. Omskriften lyder BREARIS KIERKIS INDSEGEL. Sigillet har använts 1719 under en framställning till Domkapitlet i Göteborg. De personer som underskrivit denna ha tecknat sig »under Breareds Sockns wahl. Sigill och försambl:s wagnar». Sigillet har alltså brukats som sockensigill.

Drängsereds sigill är i nuvarande form yngre än Breareds men den bevarade silverstampen utgör sannolikt replik av en äldre. Sigillet visar en yxa med bokstaven S till höger och bokstaven O till vänster om yxan (i heraldisk mening) och syftar på Sankt Olof, som troligen varit kyrkans skyddspatron. Omskriften SIGIL-

LVM ECCLESIAE DRENGSRYD har sannolikt övertagits från ett äldre sigill. Sockennamnet skrevs Drängsryth 1377, Drängsrödt 1565, Drängsrödh 1645 och Drängzere 1691 (Ortnamnen i Hallands län 2, Lund 1950).

Det försvunna sigillet för Steninge kyrka omtalas i Göteborgs stifts historia och herdaminne II, utg. 1835 av S. P. och J. G. Bexell. Det uppges innehålla en yxa med omskriften DETTE ÄR STENINGE INSEGLE. Sannolikt var även denna kyrka invigd åt S. Olof.

Äldst och märkligast är sigillet från Onsala i Fjäre härad. Stampen återfanns 1876 vid odling i bygden, den är av brons med i samma stycke gjuten bygel på baksidan och har en diameter av 3,6 cm (Göteborgs Museum 295). Sigillet visar S. Andreas' bild och omskriften, i frakturstil, har efter upplösta förkortningar tolkats SIGILLUM UNIVERSITATIS PAROCHIE ODHISALA. Sannolikt från 1400-talet.

Flere danska kyrkor hade Andreas som sin skyddspatron, så också Onsala i norra Halland. Sigillstampen med hans bild — från senare medeltid — återfanns vid odling i bygden 1876. Nu på Göteborgs museum.

En notis i Göteborgs domkapitels protokoll 1693 upplyser att kyrkan även kallades S. Andreas. Liksom flere andra kyrkor i Danmarks kustbygder har den alltså varit invigd åt Andreas. Sigillet användes så sent som 1715 på en till domkapitlet ingiven handling.

Onsalasigillet ovanliga omskrift ger anledning till tvekan om dess ursprung. Det utger sig inte för att vara ett kyrkosigill i den mening ovan antytts och har säkerligen ej heller varit ett sådant. Läser man omskriften som »Onsala sockenmenighets sigill» skulle man här ha ett tidigt sockensigill. Mer sannolikt synes mig vara att det graverats för någon sammanslutning

inom socknen, kanske ett sockengille, och efter dess upphörande överlämnats till kyrkan. P. B. Grandjean uppger det visserligen inte i Danske Gilders Segl fra Middelalderen, men hans material från Halland är ytterst obetydligt.

Frågan om sigillet ursprung får tillsvidare lämnas öppen. Det har emellertid med största sannolikhet brukats på samma sätt som övriga nämnda sigill, och härtill har säkerligen bidragit att det erinrade om aposteln Andreas. I Onsala var ännu i slutet av 1600-talet hans namn förknippat med sockenkyrkan.

[DA] Dette materiale er beskyttet af ophavsret. Det kan downloades, lagres og udskrives til personlig brug og til ikke-kommerciel brug i forbindelse med undervisning og forskning. Bearbejdning, tilgængeliggørelse samt fremstilling af kopier er ellers kun tilladt i det omfang, der følger af lov eller aftale.

[NO] Dette materialet er beskyttet av opphavsrett. Det kan lastes ned, lagres og skrives ut for personlig bruk og for ikke-kommerseil bruk i forbindelse med undervisning og forskning. Bearbeidning, tilgjengeliggjøring og fremstilling av kopier er ellers bare tillatt i den grad som følger av lov eller avtale.

[SV] Detta material är skyddat av upphovsrätt. Det får laddas ned, sparas och skrivas ut för enskilt bruk samt för icke-kommerseilt bruk i samband med undervisning och forskning. Bearbetning, tillgängliggörande samt framställning av kopior är i övrigt bara tillåtet i den utsträckning som följer av lag eller avtal.

[EN] This material is protected by copyright. It may be downloaded, saved and printed for personal use and for non-commercial use in connection with teaching and research. Altering, making it available or producing copies is otherwise only permitted to the extent that follows from law or contract.

Norsk slektshistorie og heraldikk

ONSDAGEN den 24 maj 1967 invigdes i närvaro av H. M. Konung Olav V å Universitetsbiblioteket i Oslo utställningen »Norsk slektshistorie og heraldikk» av statsrådet och chefen för Kgl. Kirke- og undervisningsministeriet *Kjell Bondevik*. SHS representerades genom Rolf Du Rietz och signaturen, från Uppsala- och Göteborgs-avdelningarna. Utställningen var anordnad gemensamt av den 1966 40-årsjubilerande Norsk Slegtshistorisk Forening, Riksarkivet och Universitetsbiblioteket genom en utställningskommitté bestående av rektor *C. S. Schilbred*, ordförande, overingeniør *Jørgen Gløersen*, instituttssjef *Jonas Jansen*, arkivkonsulent *Sigurd Engelstad* och stud. jur. *Hans Cappelen*, medan riksarkivets utställning av vapensigill m. m. var arrangerad av förstearkivar *Hallvard Trætberg*.

För utställningen disponerades tre stora rum, varav ett helt för riksarkivets »Heraldikk og segl 1265—1967». För denna förelåg en stencilerad resonerande katalog av Trætberg. Vad som väl där främst tilldrog sig ett berättigat intresse var en monter med fotografier av Løvenskiold-sigill från 17—1800-talen, samlade av dr.

phil. *Herman L. Løvenskiold* (medlem av SHS). Denne har utexperimenterat en metod för avgjutning och -fotografering av sigill för det norska riksarkivets räkning och kunde man flerstädes i montrarna finna prov därpå; ett problem har ju hittills varit att i fotografi och tryck få sigillavtryck tydliga nog. Av adelspatent för den officiellt s. k. avskaffade adeln i Norge utställdes konung Hans' (sv. Johan II) av 1505 för Niels Svendsønn (Tordenstjerne, Lystrup-slekten) och Frederik IV:s 1703 för Oluf von Lasson, 1717 för Jens och Christian Wernersønn Werenskiold och 1726 för Vilhelm von Ulrichsdal. Bland manuskript märktes »Assessor Ivar Hirtzholms norske våpenbok» ca 1675—93, Burman-Beckers kopior av »Våpentegninger etter epitafier i kirker i Tønsberg» och »Birgitte Knudsdatter Seeblads (1634—1703) norske våpenbok» från andra hälften av 1600-talet samt rektorn i Oslo, senare prosten Paul Tranes stambok, väsentligen från hans studietid vid utländska universitet 1602-1607 (avskrift av original i Det Kgl. Bibliotek, København).

Dessutom exponerades ett urval heraldik
(fortsättes side 279)

(fortsat fra side 263)

disk och i synnerhet genealogisk litteratur; i dag finnas omkring 1700 norska släktmonografier — en imponerande siffra, där vi svenskar nog ligga i lä (däremot tror jag mig vara berättigad sakna norska motsvarigheter till våra samlingsverk såsom adelns ättartavlor, herdaminena samt Örnbergs och Elgenstiernas släktkalendrar).

Därmed har jag kommit in på avdelningen »genealogica», som var uppställd efter såväl regionala som yrkesmässiga grunder. Ett av de bästa exemplen på det grafiska framställningssättet var H. L. Løvenskiolds och Trøttebergs stamtavla över adliga ätten Løvenskiold (jfr HT 15: 246). I anslutning härtill stodo två montrar med »använd heraldik» — vapensilver, -porslin, -exlibris etc. För det smakfulla urvalet svarade Hans Cappelen.

Tyvärr förelågo endast några stencilerade orienteringar och ingen tryckt katalog, men eljest får man giva de norska vännerna det bästa betyg för den välordnade utställningen; då den närmast hade en historisk inriktning, förklarar väl detta att prov på nutida norsk kommunal och militär heraldik saknades. Att en dylik betyder mycket för allmänhetens intresse för dessa vetenskaper, är säkert, i synnerhet som den uppmärksammades av massmedia. Må jag sluta med att citera en passus i den norska televisionens intervju med Norges äldsta aktiva släktforskarinna: »Kan man egentligen leva på genealogien?» — »Nej, man kan blott dö på den», replikerade den 93-åriga fröken Tandberg. »Och så berikar den livet», skulle man vilja tillägga.

L. P-n

[DA] Dette materiale er beskyttet af ophavsret. Det kan downloades, lagres og udskrives til personlig brug og til ikke-kommerciel brug i forbindelse med undervisning og forskning. Bearbejdning, tilgængeliggørelse samt fremstilling af kopier er ellers kun tilladt i det omfang, der følger af lov eller aftale.

[NO] Dette materialet er beskyttet av opphavsrett. Det kan lastes ned, lagres og skrives ut for personlig bruk og for ikke-kommerseil bruk i forbindelse med undervisning og forskning. Bearbeidning, tilgjengeliggjøring og fremstilling av kopier er ellers bare tillatt i den grad som følger av lov eller avtale.

[SV] Detta material är skyddat av upphovsrätt. Det får laddas ned, sparas och skrivas ut för enskilt bruk samt för icke-kommerseilt bruk i samband med undervisning och forskning. Bearbetning, tillgängliggörande samt framställning av kopior är i övrigt bara tillåtet i den utsträckning som följer av lag eller avtal.

[EN] This material is protected by copyright. It may be downloaded, saved and printed for personal use and for non-commercial use in connection with teaching and research. Altering, making it available or producing copies is otherwise only permitted to the extent that follows from law or contract.

Våbenbruk i en borgerlig norsk slekt gjennom 300 år

Av Jørgen Mathiesen

1. Mogens Lauritzøns segl fra 1675, med kornaks. — 2. Mogens Lauritzøns segl fra 1690, med roser. Rentekammeret, Byregnskaper Christiania 1693—1704. — 3. Bent Mogensøns segl fra 1711, med liljer. Rentekammeret, Fogedregnskaper Gudbrandsdalen 1711—1712.

I «Vaabenførende Slægter i Danmark» bind I, hefte 4, er gjengitt et segl fra en dansk slekt «Bentsen fra Norge». Våbenet beskrives således: »Skjoldet tværdelt af purpur og blaat; i første Felt et Sølv-Dødningehoved lagt paa to krydslagte Sølv-Knogler og hvoraf fremvokser tre naturlige Sølv-Liljer; i andet Felt tre

jævnsidestilte Sølv-Klipper med en femtakket Guldstjerne over hvert.

Hjælmmerke: Tre naturlige Sølv-Liljer, hver med to grønne Blade og grøn Stilk.

Hjælmklæde: Indvendig Sølv, udvendig Purpur».

Det opplyses at våbenet er gjengitt efter signet anvendt av lege Axel Bentsen som efterkommer av kopist i magistraten Helge Bentsen (1800—1843) «der c. 1814 kom her til Landet fra Kongsberg i Norge, hvor Vaabenet menes først at være ført af en Præst i Slægten ca. 1740». Første felt skulle efter slekstradisjonen betegne: «Intet Liv uden Død, ingen Død uden Liv», og andet felt «Per aspera ad astra».

Da våbenbruken i denne slekt har hatt en noe usedvanlig utvikling, kan det kanskje være av interesse å komme nærmere inn på dette forhold. Det er et spørsmål om det ikke her har forekommet både differensiering og «simplisering».

4. Erich Mogensøns våben, gravyr på sølv ca. 1720.

5. Stiftsbefalingsmann Peter Neves segl, fra 1739. Riksarkivets seglsamling.

Slektens første kjente mann var *Mogens Lauritzøn* (1646–1726), som begynte sin løpebane i beskjedne kår, men som i siste del av 1600-årene bygget opp en imponerende virksomhet basert på skog- og jordgods og privilegerte sagbruk. Han var også by- og rådstuskriver i Christiania. I 1679 ble han eier av Linderud Gård i Aker, som inntil slutten av forrige århundrede var hovedsete i et av landets

6. Bentzen-segl, med bokstavene MB i første felt, fra 1798. Riksarkivets seglsamling.

største eiendomskomplekser, og som fremdeles har tilknytning til hans efterslekt.

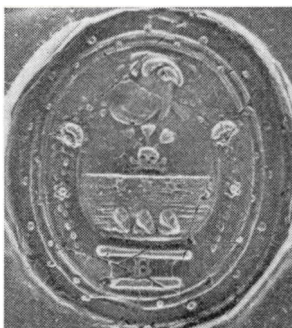
Hans eldste segl, fra 1675, viser i skjoldet bare knokler og hodeskalle, på hjelmen tre blomster som kanskje heller skal forestille kornaks (figur 1). Et senere segl, fra 1690, har i skjoldet knokler og hodeskalle, hvorav vokser opp tre roser, på hjelmen tre roser (figur 2).

Mogens Lauritzøns sønn *Bent Mogensøn* (1679–1735) ble i 1705 sogne-

7. Våben for Mogens Bentzen (død 1770), fra begravelsskjold i Kongsberg kirke.

prest til Ringebu og i 1713 til Eidsvoll, hvor han døde. Hans segl fra 1711 minner meget om farens fra 1690, dog synes rosene her å være erstattet med liljer (figur 3). Som prest var det jo naturlig for ham å fortsette bruken av farens våben som inneholder et geistlig symbol. Herr Bents agnatiske etterkommere har til nu kaldt seg *Bentzen*. En yngre sønn av Mogens Lauritzøn var *Erich Mogensøn* (1687–1742), som overtok Linderud og en betydelig del av farens øv-

8.-9. Bent Mogens Bentzens segl, begge fra 1806. Byregnskapene, Rentekammeret, Sikt og sagesfall, Skien 1790-1810, og Rikssarkivets seglsamling.

rige eiendommer og sagbruk. Hans våben har i skjoldet en due med oljebland i nebbet, sittende på en klippe, på hjelmen due med oljebland (figur 4).

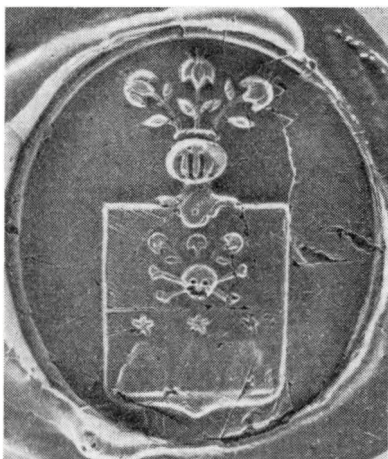
Disse brødre giftet seg med to søstre, som forøvrig var deres tremenninger. Søstrene var døtre av etatsråd Johan Neve i dennes annet ekteskap med Anne Holm. Magdalene Hedevig Neve ble herr Bent Mogensøns hustru og hennes søster Johanne giftet seg med Erich Mogensøn. Johan Neve hadde i sitt første ekteskap sønnen, etatsråd og stiftamtman Peter Neve, som i

1730 ble adlet med følgende våben (efter Thiset og Wittруп: «Nyt Dansk Adelslexikon»):

«Firdelt, 1° og 4°: en r. Pille i en gr. Egekrans i h., 2° og 3°: 3 (sexoddede) g. Stjerner jevnslides over 3 (n.) Klipper i b.; en (sexoddet) g. Stjerne mellem 2 h. Vinger» (figur 5).

Antagelig har familien Neve ført våben også før 1730, i ethvert fall fra 1709, da Johan Neve ble etatsråd og dermed plasert i en av de høyeste rangklasser, hvilket vel medførte adelig status for ham og hans familie. Hans datter Johannes signet viser nemlig i skjoldet tre klipper hvorover tre seksoddede stjerner, på hjelmen seksoddet stjerne mellem to vinger. Dette våben må hun vel antas å ha fra sin far. Som det vil sees, går skjoldmerket igjen i 2. og 3. felt av broren Peters våben fra 1730, og hjelmtegnet er det samme. I Peter Neves våben har således slektsvåbenet fått plass i de mindre fornemme felter, mens det i 1. og 4. felt er satt et personlig og øyensynlig ærefullt tegn for den adlede. Dog er slektsvåbenet sterkere markert ved at dets hjelmtegn går igjen i Peter Neves meddelte våben.

Det eldre Neve-våben fikk varig tilknytning til herr Bent Mogensøns efterslekt, idet hans sønn, justitsråd, viselagmann og assessor i Oberberg-

10. Michael Bentzens segl, fra 1830. Printz, seglsamling.

11.—12. Segl for Johanne Neve og Erich Mogensøn (død 1742), fra lobbeltsignet i stål, nu på Linderud.

amtet på Kongsberg *Mogens Bentzen* (1715—1770) førte et tverrdelt skjold, i første felt farens våbenmerke, i annet felt Neve-våbenet. I Riksarkivets seglsamling finnes et Bentzen-segl, datert 7.9.1798, hvor bokstavene *MB* sees i første felt sammen med skjoldmerket; har signetet tilhørt *Mogens Bentzen*, må det være overtatt av en av hans sønner som har brukt det efter farens død (figur 6). Seglet svarer nøye til våben malt på to lysskjold i Kongsberg kirke fra *Mogens Bentzens* begravelse (figur 7). Hverken segl eller lysskjold har hjelm eller hjelmtegn.

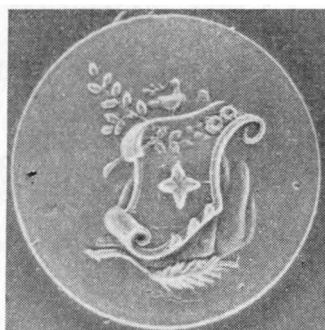
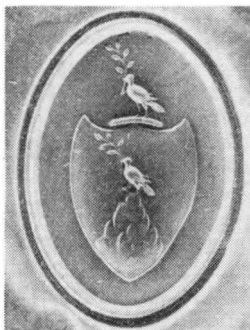
Det våben som er malt på lysskjoldene, har noe utviskede farver, men første felt synes å ha vært hvitt med naturlige knokler og hodeskalle, hvite liljer med grønne blad! Annet felts farver svarer til farvene i 2. og 3. felt i *Peter Neves* meddelte våben. I seglet

sees derimot første felt å være skravert for grønt, mens annet felt mangler skravering.

Mogens Bentzens sønn, borgermester i Skien justitsråd *Bent Mogens Bentzen* (død 1812), er representert i *R.A.*'s seglsamling med to forskjellige segl, begge fra 1806 (figur 8 og 9); ingen av disse segl viser hjelm eller hjelmtegn; første felt er her uten skravering, annet felt er skravert for blått. En sønn av borgermesteren, oberstløytnant *Michael Bentzen* (1788—1848), har i sitt segl fra 1830 liljer også på hjelmen; første felt er her skravert for grønt, annet felt uten skravering (figur 10).

Et spørsmål som melder seg, er av hvilken grunn *Erich Mogensøn* erstattet sin fars våben med et helt avvikende (figur 4). Kan det tenkes at han, ved ekteskap med en dame som — på

13.—14. Segl for *Mogens Larsen Monsen* (1727—1802); og livréknapp fra hans tid.

grunn av hennes fars rang – i denne henseende måtte ansees for å stå over ham, har villet la hennes våben påvirke sitt? Erich Mogensøns våben har klippe og due i skjoldet, due også på hjelmen. Klippene er fremtredende figurer i Neve-våbenet, og de hvite vinger på hjelmen vil vel kunne oppfattes som duevinger (figur 11 og 12).

Fra Erich Mogensøns sønn, kanselliråd *Mogens Larsen Monsen* (1727–1802), eksisterer et vakkert signet med duevåbenet (figur 13). Merkelig nok viser livréknapper fra hans tid et avvikende skjoldmerke, nemlig en fireoddet stjerne i blått felt, over skjoldet duen; bak skjoldet sees klipper! (figur 14). Kanskje kan stjernen tenkes å være hentet fra morens, Johanne Neves våben. Kanselliråd Monsens søster, *Dorothea Monsen*, ble gift med justitsråd *Morten Leuch Elieson*; en sten datert 1758 over portalen til dette

16. Monsen-våbenets skjoldmerke i Linderud skoles fane.

15. Våben på exlibris for Erich Monsen (1770–1801).

ektepars bygård i Oslo viser alliansevåben Elieson-Monsen.

M. L. Monsens yngre bror, Johan Neve Monsen, døde 1804 som den eneste gjenlevende mannlige representant for Linderud-grenen. Kansellirådens eneste sønn, *Erich Monsen*, født 1770, døde nemlig ugift alt i 1801; eiendommene gikk gjennom den eneste datter, *Marthe Beate Monsens* ekteskap med assessor, senere generalkrigskommissær *Haagen Mathiesen*, over til en kognatisk linje. Fra Erich Monsen er bevart en kobberplate med hans *Ex Libris*, åbenbart forarbeidet i England (figur 15).

Dog er Monsen-våbenets skjoldmerke fremdeles i bruk, idet duen med oljebladet er å se i Linderud skoles fane, flankert av to stiliserte lindetrær; klippen og duen sølv, lindetrærne gull, alt på blå bunn (figur 16).

[DA] Dette materiale er beskyttet af ophavsret. Det kan downloades, lagres og udskrives til personlig brug og til ikke-kommerciel brug i forbindelse med undervisning og forskning. Bearbejdning, tilgængeliggørelse samt fremstilling af kopier er ellers kun tilladt i det omfang, der følger af lov eller aftale.

[NO] Dette materialet er beskyttet av opphavsrett. Det kan lastes ned, lagres og skrives ut for personlig bruk og for ikke-kommersiell bruk i forbindelse med undervisning og forskning. Bearbeidning, tilgjengeliggjøring og fremstilling av kopier er ellers bare tillatt i den grad som følger av lov eller avtale.

[SV] Detta material är skyddat av upphovsrätt. Det får laddas ned, sparas och skrivas ut för enskilt bruk samt för icke-kommersiellt bruk i samband med undervisning och forskning. Bearbetning, tillgängliggörande samt framställning av kopior är i övrigt bara tillåtet i den utsträckning som följer av lag eller avtal.

[EN] This material is protected by copyright. It may be downloaded, saved and printed for personal use and for non-commercial use in connection with teaching and research. Altering, making it available or producing copies is otherwise only permitted to the extent that follows from law or contract.

Fund og funderinger

Poul Jensens (Laxmand) sigillstamp

Vid grävningar för ett husbygge i kvarteret Klammerdamm i Halmstad 1937 gjordes en sensationell upptäckt. Grundmurar till en fullständigt bortglömd klosteranläggning, som sent omsider har kunnat identifieras som svartbrödraklostret, och mer än 150 gravar kunde blottläggas. Tyvärr blev fyndplatsen ej tillfredsställande utforskad. Detsamma gällde lösfynden. Bland dessa fanns en sigillstamp av utom-

Sigillet, som är av brons, är 25 mm i diameter. Det satt fastspikat vid kistans huvudända. Genom att låta den dödes sigill följa med honom i graven förhindrade man missbruk.

ordentligt stort intresse. En noggrann undersökning av denna hade kunnat förhindra en fatal förväxling av Halmstads båda kloster. Det yngre klostret, gråbrödraklostret, grundlades nämligen först 1494 och stod fortfarande under byggnad 1503. Sigillstampen har visat sig tillhöra en man som hade nått vuxen ålder redan 1410. Ett vackert exempel på hur heraldiken kan bidra till lösningen av ett arkeologiskt problem!

Stampen påträffades i en kista. Detta är ej det enda exemplet på att man på 1400-

talet lade den avlidnes sigillstamp i kistan för att förebygga missbruk.

Sigillbilden är en simmande svan. De flesta av omskriftens bokstäver är läsliga, /PA/WE/L/ IONSS/ON/, varför ingen svårighet föreligger att identifiera ägaren till stampen: Poul Jensen (Laxmand). Om honom är mycket litet känt. Den 21 maj 1410 »mageskiftade» han emellertid med sin hustru Ingeborgs samtycke jord i Skåne och norra Halland mot jord i Våxtorps, Ränneslövs och Knäreds socknar i södra Halland till riddaren Niels Svarte Skonung. I dokumentet, som finns i avskrift i riksarkivet i Stockholm, kallas han »Påwel Jönson i Wäristörp, vepnare». Han har alltså bott på en gård Vårestorp i Höks härad i södra Halland. Något originalsigill är ej bevarat, men det finns en teckning av det, som utförts samtidigt med avskriften. Omskriften har av tecknaren uppfattats som S. PAWEL JONSONS.

Märta Hähnel

O. F. Flors seglbruk

Efter at min artikkel *En heraldisk gåde* var trykt i HT nr. 15, s. 213—14, mottok jeg i brev av 20. april fra arkivkonsulent Sigurd Engelstad en utførlig redegørelse for sognepresten Ole Frantzen Flors seglbruk gjennom en tyveårs-periode ledsaget av tre seglfotografier. Engelstad påviser at Flor oprinnelig førte et annet våben-segl enn det i HT gjengitte, dernest at det »gådefulle» segl han hadde i bruk ved sin død, inneholder en krone over skjoldet. Denne krone er av typen friherrelig. Antagelsen av at sigmetet oprinnelig har tilhørt *Lorentz Creutz*, blir med dette i høi grad bestyrket. Engelstad skriver at han i denne omgang bare ønsker å gjøre mig delaktig i sine funn, men har imidlertid tillatt mig å legge dem frem også for HT.s lesere. På den følgende side følger Sigurd Engelstads meddelelser. H.K.

1. Ole Flors segl 1683—84 (seglflaten 10 mm høi).

Det var morsomt å lese siste hefte av Heraldisk Tidsskrift med bl. a. Deres artikkel om presten Ole Frantzen Flors segl. Avslutningen på artikkelen egget meg til å forsøke å finne litt mere ut om hans seglføring, og jeg tok da systematisk for meg selvangivelsene for konsumptions-skatten for perioden 1681—1700. Resultatet av disse undersøkelser er fig.: 1681 og 1682: Navnetrekk uten segl. 1683 og 1684: Et ganske lite våpensegl med en blomst midt i skjoldet, som er delt med en skrålinje gjennom blomsten; over hjelmen bokstavene O. F. F. (figur 1). 1685—87: Et nytt, ganske lite segl med bokstavene O. F. F. og noen prikker (figur 2). 1688—

2. Ole Flors segl 1685—87 (seglrammen 8 mm høi).

1700: Det seglet De behandler i Deres artikkel (figur 3). Til tross for at det i enkelte år foreligger flere avtrykk av dette segl, og således alt ialt ganske mange, har jeg ikke støtt på et eneste komplett avtrykk, men i to av dem sees spor efter en krone, slik som De antyder muligheten av.

Selv om vi nu har fastslått at hr. Ole Flor brukte sitt siste segl ikke bare en enkelt tilfeldig gang, men gjennom et lengere tidsrum, er det vel fremdeles en like stor gåte hvordan han er kommet til å bruke dette flotte segl. — Segl nr. 2 må vel forklares med at han har mistet sitt opprinnelige signet, og skaffet seg et nytt

3. Ole Flors segl 1688—1700 (hjerteskjoldets høide 5 mm).

hos en av de lokale produsenter av bu-merke- og monogramsigneter for bøndene. Den primitive utformingen kan vel neppe forklares på annen måte. I segl nr. 1 har vi muligens for oss slekten Flors egentlige merke, men dette vet jeg foreløpig ikke noe om, og jeg har ikke anledning til å sette igang større undersøkelser angående dette nu. I denne omgang ønsker jeg bare å gjøre Dem delaktig i mine funn.

Sigurd Engelstad

[DA] Dette materiale er beskyttet af ophavsret. Det kan downloades, lagres og udskrives til personlig brug og til ikke-kommerciel brug i forbindelse med undervisning og forskning. Bearbejdning, tilgængeliggørelse samt fremstilling af kopier er ellers kun tilladt i det omfang, der følger af lov eller aftale.

[NO] Dette materialet er beskyttet av opphavsrett. Det kan lastes ned, lagres og skrives ut for personlig bruk og for ikke-kommerseil bruk i forbindelse med undervisning og forskning. Bearbeidning, tilgjengeliggjøring og fremstilling av kopier er ellers bare tillatt i den grad som følger av lov eller avtale.

[SV] Detta material är skyddat av upphovsrätt. Det får laddas ned, sparas och skrivas ut för enskilt bruk samt för icke-kommerseilt bruk i samband med undervisning och forskning. Bearbetning, tillgängliggörande samt framställning av kopior är i övrigt bara tillåtet i den utsträckning som följer av lag eller avtal.

[EN] This material is protected by copyright. It may be downloaded, saved and printed for personal use and for non-commercial use in connection with teaching and research. Altering, making it available or producing copies is otherwise only permitted to the extent that follows from law or contract.

Friserne i Sorø og Ringsted

VABENFRISERNE i Sorø Kirke og i Sankt Bendts Kirke i Ringsted hører til de store heraldiske seværdigheder i Danmark. Bortset fra frisen i Arhus Vor Frue Kirke (se illustrationen side 285) er de uden sidestykker her i landet; de forekommer den besøgende særdeles interessante; og den i Sorø er tillige meget smuk. Men hvor meget er de egentlig værd, heraldisk og personalhistorisk? Hvor gamle er de i deres nuværende form? Og hvor ægte?

Sorø

Omkr. 1290 begyndte abbeden for cistercienserklostret i Sorø at lade male en frise i den østlige ende af klostrets kirke, til ihukommelse af klostrets velgørere, som især kom fra den sjællandske Hvide-slægt, herunder sidelinjer og indgiftede slægter. Frisen bestod af våbenskjolde, for mænd, og rosetlignende rammer (firpas) med en kort navnetekst i, for kvinder. Gennem 1300- og 1400-tallet udvidedes frisen stadig, og omfattede til sidst i alt o. 150 skjolde og rammer.

I 1515 foretog abbed *Henrik Tornekrands* en restaurering eller snarere en helt ny ordning og udførelse af frisen; alle skjolde maledes om i renaissanceformer. Som de så ud i 1756, kan de ses på en tegning af Søren Abildgård, gengivet i »Danmarks kirker«. Aftegningen er i farver, men Abildgård var selv klar over, at disse i mange tilfælde var gale, ikke blot på grund af uvidenhed hos frisens restauratorer, men også gennem tidens og kemiens indvirkning: Både hvidt, gult og rødt kunne være blevet sort, gult og rødt tillige mørkebrunt; blått var delvis blevet grønt, og grønt blått.

Fra 1500- til 1800-tallet blev frisen i øvrigt flere gange øget, reduceret eller restaureret; adskillige våbener flyttedes til andre steder i frisen, og hver gang opstod der nye misforståelser og fejl.

I 1871–73 restaureredes kirken af *Jakob Kornerup*, og han besluttede at bringe fri-

sen tilbage til dens oprindelige skikkelse. Han fandt dog kun ca. 30 af, hvad han anså for den ældste frises våbener og indskriftrammer. De øvrige ca. 120 rekonstruerede han på grundlag af Abildgårds tegninger, klostrets regnskaber, sigiller, samt et par heraldiske håndskrifter m. m. En række våbener føjedes til, endog for personer fra før den oprindelige frises tid, og delvis uden dokumentation for, hvorledes disse våbener evt. har set ud. Det drejer sig om Hvide-slægtens første kendte generationer i 1200- og 1100-tallet, Absalon og Esbern Snare m. fl., helt tilbage til deres farfar, Skjalm Hvide, der døde o. 1113 og med absolut sikkerhed vides aldrig at have ført våben.

Hvorledes Kornerup gik frem, og hvorfor han ændrede på skjoldenes rækkefølge, har han forklaret i en rapport i *Arbøger for Nordisk Oldkyndighed og Historie* 1877, p. 195–252, »Skjalm Hvides slægts grave og skjolde«.

Af denne afhandling fremgår, at Kornerup var ukyndig i heraldik. Hvor ukritisk og usystematisk han gik til værks, demonstreres af *Henry Petersen* med »Skjoldefrisen i Sorø Kirke. Et kritisk bidrag til dansk heraldik«, *Arbøger* 1883, p. 1–54, trods sin høflige form en tilintetgørende påvisning af, hvor lidet betryggende Kornerups »restaurering« havde været, og hvor upålidelig hans rapport var.

Henry Petersens afhandling er i øvrigt, trods genealogiske unøjagtigheder og fejl, et klogt og velskrevet stykke heraldisk litteratur, som med udbytte vil kunne læses af enhver, uanset om han agter sig til Sorø eller ej. To andre værker som med fordel kan studeres før et besøg, er »Danmarks Kirker« V Sorø Amt 1, 1936–38, p. 53–59 (med oversigt over trykte og utrykte kilder p. 107) samt L. Balslev »Sorø Kirke«, udgivet af Nationalmuseet, 2. udg. 1966, der indeholder en gennemgang af frisens historie.

Et vigtigt dokument for forståelsen er tillige *F. F. Wendelboes* »Beskrivelse af mindesmærker i Sorø Academies kirke«,

i »Indbydelsesskrift til reformationsfesten ved Sorø Academie den 31. oktober 1836« (jeg skylder *Ernst Verwohlt* tak for bl. a. denne oplysning). Forfatteren — der døde som juridisk student, før værket blev trykt, kun 19 år gammel — har bl. a. nøje optegnet samtlige våbenskjolde, med farveangivelse, således som de så ud og var placeret i kirken o. 1830, altså før Kornrup begyndte sin »tilbageføring«.

I 1927 blev våbenfrisen atter restaureret, og den er i dag et meget smukt syn, med mange dejlige våbenbilleder i ædelt formede skjolde. Hvilke lighedspunkter dens enkelte våbener, i figurer og farver, har med den oprindelige frise, kan dog kun (om overhovedet) opklares gennem et minutiøst studium, der især må bygge på Abildgårds tegninger og Wendelboes »Beskrivelse«. Og et sådant rekonstruktionsarbejde er ikke foretaget, i alle fald foreligger det ikke publiceret.

Ringsted

De ældste våbenskjolde i Sankt Bendts Kirke maledes o. 1300, og i de følgende århundreder udvidedes deres antal, men nogen egentlig *frise* kan man vistnok først tale om efter en tilmaling o. 1550–75. Så vidt som våbenerne i dag kan identificeres, synes de, for størstedelens vedkommende, at have tilhørt kirkens og klostrets velydere blandt egnens lavadel, især af slægten Skave.

Ringsted-frisen er endnu langt dårligere bevaret end den i Sorø. Den er ommalet gang på gang igennem 1500-, 1600- og 1700-tallet, med farver, figurer og navne stadig mere forvansket. I 1757 aftegnedes frisen af Søren Abildgård, men der er næsten ingen lighedspunkter mellem dens udseende dengang og nu. Som den ser ud

i dag er frisen en rekonstruktion, foretaget o. 1901–09 af ingen ringere end *H. Storck* og på grundlag af en betænkning af *A. Thiset*. Bl. a. flyttede Storck hele våbenrækken højere op på muren end den hidtil havde siddet! Af de nuværende o. 100 våbenskjolde stammer kun ét fra den første tid. Det er løvevåbenet på krydshvælvets nordøstpille, tilhørende Knud, en uægte søn af Valdemar Sejr og hertug af Estland. Et andet våben, fra 1400-tallet, findes i kirkens museum. Ca. ti skjolde kan føres tilbage til udvidelsen i anden halvdel af 1500-tallet. Resten er senere, og delvis totalt forfuskede.

Af litteratur om frisen er der ikke meget. Vigtigst er »Danmarks Kirker« V Sorø Amt I, 1936–38, p. 137–46 + bibliografi p. 184, med bl. a. gengivelse af Abildgårds tegninger. En artikel af Erik Gribsø, »Skjoldefrisen i Sct. Bendts Kirke«, i *Vestres Folkeblad* 1935, findes som særtryk; den er næsten udelukkende personalhistorisk. En bog som bør medbringes (og det gælder også Sorø) er N. M. Saxtorph »Jeg ser på kalkmalerier« (se side 285).

Disse mistrøstige rekapitulationer bør ikke afholde nogen fra at besøge de to kirker. Dels er friserne trods alt værd at se, navnlig den i Sorø. Dels indeholder de to kirker overmåde meget andet af stor og ureduceret heraldisk interesse. I Ringsted f. eks. kalkmaleriet fra o. 1325 af den svenske kong Birger Magnusson (død 1321) med sit folkungeskjold og -hjelme, og den unike messingplade, fra o. 1319, over kong Erik Menved iført sin våbenkjortel (se billedet i HT 1967, nr. 15 p. 245). I Sorø f. eks. gravmælet over kong Christoffer 2. og Eufemia af Pommern, fra o. 1350, domineret af deres våbendyr, løven og griffen.

S. T. A.

[DA] Dette materiale er beskyttet af ophavsret. Det kan downloades, lagres og udskrives til personlig brug og til ikke-kommerciel brug i forbindelse med undervisning og forskning. Bearbejdning, tilgængeliggørelse samt fremstilling af kopier er ellers kun tilladt i det omfang, der følger af lov eller aftale.

[NO] Dette materialet er beskyttet av opphavsrett. Det kan lastes ned, lagres og skrives ut for personlig bruk og for ikke-kommerseil bruk i forbindelse med undervisning og forskning. Bearbeidning, tilgjengeliggjøring og fremstilling av kopier er ellers bare tillatt i den grad som følger av lov eller avtale.

[SV] Detta material är skyddat av upphovsrätt. Det får laddas ned, sparas och skrivas ut för enskilt bruk samt för icke-kommerseilt bruk i samband med undervisning och forskning. Bearbetning, tillgängliggörande samt framställning av kopior är i övrigt bara tillåtet i den utsträckning som följer av lag eller avtal.

[EN] This material is protected by copyright. It may be downloaded, saved and printed for personal use and for non-commercial use in connection with teaching and research. Altering, making it available or producing copies is otherwise only permitted to the extent that follows from law or contract.

Min väg till heraldiken

HAR man genomlevt bortåt femtio år utan att ha haft det minsta begrepp om vad ordet »heraldik» betyder, har man gått miste om mycket, med tanke på huru omfattande, lärorikt och intressant detta ämne är.

I yngre år hade jag själv endast en vag föreställning om vad heraldiken omspände, men tanken ville dock gärna förknippa ordet *heraldik* med ordet *härold*. En härold hade man väl någon gång i ynglingaåren sett avbildad i någon tidning eller bok eller hört talas om i olika sammanhang.

Det skulle dröja hela sextio år, innan jag inhämtade de elementäraste kunskaper om heraldiken. Det var också av en ren slump jag kom att bli medlem av Societas Heraldica Scandinavica; genom dess egen tidskrift bl. a. fick jag tillfälle att fördjupa mig i detta fascinerande ämne.

Sålunda började det:

Omkring år 1920 visade en av mina anhöriga upp en ganska tung sigillstamp av mycket enkelt utförande och frågade mig, om jag kunde tyda texten på densamma. Att det bl. a. fanns ett vapen på stampen, intresserade mig föga. Jag begrep för-

resten platt intet om privata vapen på den tiden. Men textens eller rättare sagt initialernas betydelse grubblade jag där emot en lång stund på. Där stod blott »E & B G T B», om jag såg rätt. Slutligen hade jag dragit mina konklusioner: det gamla sigillet måste sannolikt ha tillhört någon kanske för hundratals år sedan avsmnad firma i Göteborg, t. ex. *Eriksson & Bergström* eller något liknande. Varför skulle då »G T B» just betyda *Göteborg*? Jo, jag hade i något sammanhang sett denna förkortning.

Hur som haver. Jag fick denna stamp som gåva av min släkting, och därefter fick stampen vila i min skrivbordslåda i hela fyrtio år, utan att jag ägnade den en minsta tanke.

På våren 1961 upptäckte jag en annons ang. gamla mästämplar, som önskades och efterlystes (vissa årtal saknades i en serie). Jag kom just då att tänka på min gamla stamp. Annonsen gällde visserligen *icke* stampar, men jag tog mig i alla fall friheten tillskriva chefen för den mäsas, som annonserat, för att efterhöra, om denne möjligen kunde ge mig någon upplysning om vad texten i stampen (E & B G T B) betydde. Det kan vara bra att göra sig dum ibland!

Rekordsnabbt erhöj jag det vänliga svaret, att han själv inte var särdeles bevandrad ifråga om stämplar, men att han överlämnat mitt brev till en av sina vänner (som ansågs vara en skicklig heraldiker) för besvarande. Därmed var jag inne på rätt väg. »Vännen», f. ö. medlem i S.H.S., ägnade saken ett mycket stort intresse och delgav mig i det utförliga svarsbrevet de slutsatser, han kommit till. Av det otydliga sigillavtrycket jag medsänt ville han dock tyda bokstäverna till »E S H G T B» (i st. f. »E & B G T B»). Bland andra nyheter han meddelade mig var att hjärtvapnet — det i vapensköldens mitt befintliga mindre vapnet — anger ätten. Detta visste jag icke förut. Då för brevskrivaren tillgänglig heraldisk littera-

tur icke räckte till för att identifiera sigillet, tillrådde han mig att tillskriva ordföranden i ovannämnda sällskap för lösning av gåtan. En ytterligare vink alltså i mitt forskande.

Innan ordförande i SHS tillskrevs, hade jag åstadkommit ett tydligare sigillavtryck. Enligt detta kunde jag med säkerhet fastslå, att bokstäverna i stampen var »E S B G T B». Detta var alltså den tredje och sista tydningen av bokstäverna.

Från ordföranden i SHS erhöll jag efter de noggranna beskrivningar jag gjort av stampen det vänliga, koncisa och betydelsefulla beskedet att »sigillet tillhör greve Stenbock, se Klingspor: Sveriges riddarskaps och adels vapenbok, 1890, tavle 1».

Min förtjusning blev givetvis stor. Stenbock var för mig inte något främmande namn precis. Hur väl minnes jag inte från skoltiden »Stenbocks kurir» samt hans »getapojkar». Men det fanns flera Stenbocker eller »Greve Stenbock».

Genom tillmötesgående från platsens bibliotek och Uppsala Universitetsbibliotek erhöll jag som lån det praktfulla verket av Klingspor. En så tung och dyrbar bok måste dock studeras inom biblioteksväggar!

Det var en stor glädje att kunna konstatera, att avbildningen i boken av Greve Stenbocks vapen helt överensstämde med hjärtvapnet i min sigillstamp. Men ännu återstod en del saker att utreda. Vad betydde t.ex. *G T B*? Efter flitiga biblioteksbesök och långvarigt pluggande kom jag till det resultatet, att *E S B* måtte betyda *Erik Sten Bock*, och då jag under de fortsatta forskningarna i olika lexica bl.a. fann att Erik Stenbock skrev sig *Greve Till Bogesund* (nuvarande Ulricehamn) syntes den saken vara klar. Det återstod blott att få det bestyrkt av Riksarkivets Heraldiska Sektion i Stockholm.

I svarsskrivelse 22 april 1964 bekräftar Statsheraldikern, att mina slutsatser ang. stampen voro riktiga. Vid punktundersökningar i Riksarkivets enskilda samlingar ha även avtryck av stampen påträffats i olika serier, t.ex. i brev till Carl Gustaf och till rikskanslern Axel Oxenstierna, samtliga avtryck från 1652–1654.

Jag tillåter mig att in extenso återgiva vad Statsheraldikern bl.a. skriver:

»Stampen har ett betydande intresse och skulle väl försvara sin plats i någon av våra offentliga samlingar, av vilka Riddarhusets vackert exponerade kollektion av stampar med våra adliga ätters vapen är den främsta och mest omfattande i sin art».

Riddarhusegeneologen i Stockholm, som har hand om Riddarhusets stamp- och sigillsamlingar, har fått del av min korrespondens med Statsheraldikern, och i brev till undertecknad ber han att på det uppriktigaste få lyckönska till detta »fynd» och till utredningens resultat. »Riddarhuset har knappast någon sådan dyrgrip i den annars så värdefulla stamp-samlingen,» skriver Riddarhusegeneologen bl.a.

Med varm hand skall jag överlämna den kära stampen i hans vård.

Hade jag på ett tidigare stadium haft någon kännedom om Heraldiska sektionen eller om de adliga ätternas vapen, så hade vägen till gåtans lösning icke varit så lång. Statsheraldikern hade givetvis kunnat lämna prompt besked. Men då hade jag också gått miste om den spänning eller tjusning, som sökandet steg för steg skänker.

Och så slutade den korta sagan om »Erikssons & Bergströms i Göteborg» sigill, som till slut förvandlades till »Erik Stenbocks, Greve till Bogesund».

Bruno Fr. Ronnerstam.

[DA] Dette materiale er beskyttet af ophavsret. Det kan downloades, lagres og udskrives til personlig brug og til ikke-kommerciel brug i forbindelse med undervisning og forskning. Bearbejdning, tilgængeliggørelse samt fremstilling af kopier er ellers kun tilladt i det omfang, der følger af lov eller aftale.

[NO] Dette materialet er beskyttet av opphavsrett. Det kan lastes ned, lagres og skrives ut for personlig bruk og for ikke-kommerseil bruk i forbindelse med undervisning og forskning. Bearbeidning, tilgjengeliggjøring og fremstilling av kopier er ellers bare tillatt i den grad som følger av lov eller avtale.

[SV] Detta material är skyddat av upphovsrätt. Det får laddas ned, sparas och skrivas ut för enskilt bruk samt för icke-kommerseilt bruk i samband med undervisning och forskning. Bearbetning, tillgängliggörande samt framställning av kopior är i övrigt bara tillåtet i den utsträckning som följer av lag eller avtal.

[EN] This material is protected by copyright. It may be downloaded, saved and printed for personal use and for non-commercial use in connection with teaching and research. Altering, making it available or producing copies is otherwise only permitted to the extent that follows from law or contract.

Slægterne Lilliefeld og Rosenvinges brug af bomærker

Af Allan Tønnesen

DET er en almindelig antagelse, at adelige fører våbener i deres segl, og borgerlige i middelalderen og begyndelsen af nyere tid fører bomærker, men som det vil være dette tidskrifts læsere bekendt¹⁾, er dette dog ikke ubetinget tilfældet.

Inden for den tyske bomærkeforskning har det fra begyndelsen været et kendt fænomen, at adelige benytter bomærker²⁾, og man har da også i den sparsomme hjemlige bomærkelitteratur iagttaget, »at idetmindste den lavere Adel hist og her har brugt Bomærker, enten maaske ved Siden af deres adelige Vaaben eller som den centrale Figur i Vaabnet«³⁾. Også Thiset var opmærksom på forholdet⁴⁾, men har øjensynlig ikke taget konsekvensen heraf, idet han i selve seglværket kun giver eet eksempel (H XXVII, 1), hvor bomærkekarakteren erkendes; det er dog et spørgsmål, om ikke flere af Thisets segl falder ind under kategorien bomærker, således de forskellige udgaver af Fasti-slægtens »stormstige«⁵⁾, samt helt åbenbart seglene K I, 6 og M 95. Henry Petersen⁶⁾ gengiver som bomærke kun nr. 1156.

I betragtning af det lidet, der foreligger om adelens brug af bomærker, må det vække interesse, når der dukker noget nyt op herom. Dette er sket i forbindelse med de to helsingørske adelsslægter, der efter deres våbener kaldes *Lilliefeld* og *Rosenvinge* (se figur 1 og 2), men som i den omhandlede periode, 1500-tallet, ikke havde noget egentligt slægtsnavn. Lilliefelderne nåede det aldrig, og Rosenvingerne

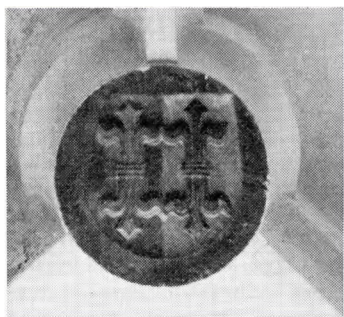
antog først slægtsnavnet 1630 og 1646. Det er dog tvivlsomt, om det er rigtigt at henregne dem til lavadelen (jfr. ovenfor); *embedsadel* synes at være en mere rammende betegnelse, idet begge familiers stamfædre blev adlede i deres egenskab af Øresundstoldere, Peder Hansen (Lilliefeld) 1474 og Mogens Jensen (Rosenvinge) 1505.

Ved siden af Leyell'erne og David Thomesens efterslægt⁷⁾ står disse to familier afgjort som byens mest betydelige, særlig i den første halvdel af 1500-tallet. Mens Rosenvingernes position nærmest var uændret gennem århundredet, gik det ned ad bakke for Lilliefelderne, efter at Peder Hansen (sønnesøn af stamfaderen) 1548 blev dømt for underslæb og afskediget som tolder. Efter hans død før 1563 var familiens mest fremtrædende medlem broderen Jørgen Hansen, der var brygger, en ikke videre standsmæssig beskæftigelse for en adelig, hvor indbringende den end kunne være. Jør-

Allan Tønnesen er født 1940. Han studerer historie ved Københavns universitet og er medarbejder ved »Danmarks Kirker«, der udgives af Nationalmuseet. Har gennem nogle år arbejdet på en bog om

Helsingørs bomærker og behandler her mere indgående et emne hentet fra dette stof.

1. Lilliefeld-våben for borgmester og tolder Peder Hansen (død efter 11. januar 1496), sandstensdetalje i loftshvælvingen af Helsingør karmeliterklosters kapitelsal, antagelig udhugget af Adam van Düren o. 1493–1500. Skjoldet er delt i blå og sølv, hvert felt med en lillie af modsat farve.

gen Hansen blev begravet 18. december 1594 på S. Olai kirkegård i Helsingør⁸), og hans enke Thyre (Thure) Jørgen Hansens begravedes 30. september 1598⁸). Dette år, 4. april, var der holdt skifte efter Jørgen Hansen, og blandt arvingerne nævnes nogle hidtil ukendte efterkommere, der foreløbig har forøget Lilliefeldernes mandslinie med yderligere to led. Vi hører således om sønnen Valter Jørgensen, om datteren Alhed Jørgensdatter, gift med Helsingørborgeren Heming Jonsen, og om de tre børn af den afdøde søn Hans Jørgensen: Hans Hansen, Kirsten Hansdatter og Pernille Hansdatter⁹).

Året efter, 18. januar 1599, blev der holdt skifte efter Thyre Jørgen Hansens¹⁰); af væsentligt nyt bemærkes her, at sønnen Valter Jørgensen kaldes Kongelig Majestæts tolv, og at den ene af Hans Jørgensens døtre, Pernille, er død¹¹). Allerede 22. februar 1599 blev Alhed Jørgensdatter begravet i S. Olai kirke⁸). Men teoretisk består altså muligheden for slægtens fort-

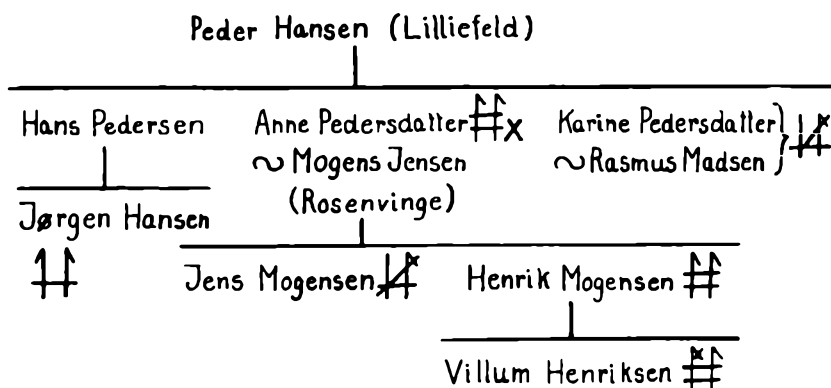
satte existens enten gennem Valter Jørgensen eller gennem Hans Hansen, om hvis skæbne og familieforhold vi foreløbig intet ved¹²).

Tilfældet har bevaret nogle fortegnelser over »Boschap«: fade, tallerkener og duge m. m., der blev udlånt af Helsingørs borgere til hoffet ved kurfyrst August af Sachsens besøg 1557 og ved Frederik II's kroning 1559¹³). Her er desuden aftegnet de bomærker, hvormed enhvers ejendele var forsynet. Disse lister indeholder bl. a. bomærker for flere medlemmer af slægterne Lilliefeld og Rosenvinge (se figur 3). Rosenvingerne volder ingen problemer; der kan ikke være tvivl om, hvem »Borgemesthr Henrich«, »Jens Moenss« eller »Anne maanss skriffuers« er, når man støtter sig til V. Hostrup Schultz: Helsingørs Embeds- og Bestillingsmænd (1906). Derimod er det mindre indlysende, at man i listerne også finder de i denne

2. Rosenvinge-våben, antagelig for borgmester og tolder Henrik Mogensen (død 1583). Udskåret på stolestadegavl o. 1560 i S. Olai kirke. Skjoldet, der nu står uden farver, må oprindeligt have været delt i sølv og rødt, i første felt en blå rose, i andet en sølv vinge; på hjelmen en sølv vinge.

3. Slægterne Lilliefeld og Rosenvinges bomærker. Stamtavlen er stærkt forenklet, idet der kun er taget hensyn til de bomærkeførende medlemmer. Alle mærkerne stammer fra »boskabslisterne« 1557–59 bortset fra rådmand Rasmus Madsens, der findes på et segl 28. februar 1528 (Armamagnæanske samling af danske diplomer) og Villum Henriksen (Rosenvinges), der findes på et segl 5. august 1567 (Rigsarkivet, Egeskabene 25. C 3. Domme, tingsvidner, forpligtelser og forligelser).

bog mindre grundigt behandlede Lilliefelder repræsenteret; men ved hjælp af Adelsårbogens stamtavler¹⁴) samt ledt på sporet af den omstændighed, at der er tale om en meget karakteristisk bomærkegruppe, har det været muligt at identificere »Karijne Rasmusses«¹⁵) og »Jørgenn Hanss«¹⁶) som medlemmer af denne familie.

Forbindelsesleddet mellem de to slægter er den ovennævnte »Anne maanss skriffuers«, alias Anne Pedersdatter (Lilliefeld), gift med borgmester og tolder Mogens Jensen (Rosenvinge), og det er da nærliggende at tænke sig, at det tilgrundliggende bomærke, hvorover alle de øvrige er komponeret, har tilhørt Peder Hansen (Lilliefeld) d. æ.

Ud over »boskabslisternes« mærker hører også to segl til familiegruppen, det ene tilhørende Karine Pedersdatter (Lilliefelds) mand rådmand Rasmus Madsen og det andet Villum Henriksen (Rosenvinge) (se figur 3), men desuden forekommer i Helsingør nogen-

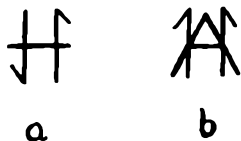
lunde samtidig to beslægtede bomærker, det ene tilhørende rådmand Jørgen Nielsen Vigh, død 1. marts 1564 (se figur 4 a) og det andet grovmed Anders Hansen, der optræder i skattemandtallene 1571–1606¹⁷) (se fig. 4 b). Ingen af disse to kan dog bringes i forbindelse med Lilliefeld-Rosenvingerne; Hans Pedersen (Lilliefeld) havde ganske vist en søn Anders, men han nævnes udtrykkeligt som »salig« 1555¹⁸). Nok så interessant forekommer dog gruppens lighed med Malmøborgmesteren Hans Schriffuers og dennes oldesøn, borgmester Jacob Fectils bomærker (figur 5), en lighed, der på baggrund af de nære familieband mellem Øresundsbyernes patricierslægter næppe er tilfældig, selv om ingen konkret forbindelse kan påvises i dette tilfælde.

Som heraldisk interessante forhold i denne sammenhæng skal her gøres opmærksom på, at Rosenvingerne åbenbart har overtaget bomærketypen over spindesiden (Anne Pedersdatter), og

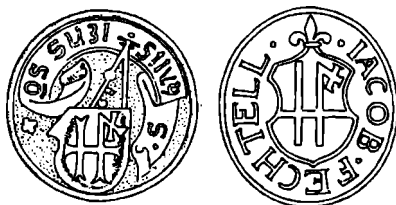
tilsvarende ser man, at rådmænd Rasmus Madsen benytter sin hustru, Karine Pedersdatters arvede bomærke.

Endvidere må det bemærkes, at Villum Henriksen (Rosenvinge) fører bomærket i sit segl, mens såvel Lilliefelder som Rosenvinger ellers benytter deres respektive våbener som seglmotiv¹⁰). Det er så meget mere påfaldende, som den eneste kendte benyttelse af dette segl forekommer på et dokument, hvor de to medbeseglere, hans far Henrik Mogensen og hans bror Mogens Henriksen, begge besegler med Rosenvinge-våbenet. Forklaringen er måske en fornemmelse af, at han som antagelig yngste søn, og nødvendigvis en meget ung mand, ikke kan benytte familievåbenet på lige fod med de to ældre slægtninge. Senere hen, 1582, vides han dog at have anvendt et segl med Rosenvinge-våbenet (Thiset, F XXXIV, 5).

Man kan nu spørge, hvorfor disse to adelige familier har brugt bomærker, når de dog havde deres mere imponerende, adelskabsmarkerende våbener. Svaret ligger i anvendelsens karakter; man har ikke ladet gravere sådanne, forholdsvis indviklede våbener i alt husgeråd af tin og træ, mens derimod bomærket med sine enkle streger uden større besvær har kunnet indridses af hvem som helst. Bortset fra eksemplet Villum Henriksen er alle

4. a. Bomærke for rådmænd Jørgen Nielsen Vigh (boskabslisten 1557). b. Bomærke for smed Anders Hansen på segl 1. oktober 1591 og 8. november 1592 (Landsarkivet, Helsingør rådstuearkiv. Breve på pergament).

5. Hans Schriffuers segl fra 1525 og Jacob Fectils fra begyndelsen af 1600-tallet. Efter Einar Bager: Med Penna och Ritstift, p. 61 (Malmø 1947).

gruppens bomærker overleveret i denne anvendelse (Rasmus Madsen falder som ikke-adelig udenfor i denne forbindelse).

Det turde efter ovenstående være givet, at selvom der for en adelslægt kendes et våben, kan der samtidig meget vel existere et familiebomærke, anvendt ved ejendomsmærkning af jævne genstande. Som nævnt i indledningen trænger forholdet i høj grad til yderligere belysning.

Noter og henvisninger

- 1) Ernst Verwohlt: Borgerlig heraldik i dansk middelalder. Heraldisk Tidsskrift I nr. 3, p. 95–104.
- 2) C. G. Homeyer: Die Haus- und Hofmarken. Berlin 1870, p. 166–169.
- 3) Chr. Heilskov: Borgerlig Heraldik. Arkiv for Genealogi og Heraldik. Århus 1909, p. 136.
- 4) A. Thiset: Danske adelige Sigiller fra det XV., XVI. og XVII. Aarhundrede. København 1905, forord p. VI.
- 5) Jfr. Knud Prange: Heraldik og Historie. Viborg 1962, p. 38–40.
- 6) Henry Petersen: Danske adelige Sigiller fra det XIII. og XIV. Aarhundrede. København 1897.
- 7) Se Allan Tønnesen: Bomærket på den skotske altertavle fra Helsingør. Heraldisk Tidsskrift II nr. 14, p. 188–190.

- 8) Landsarkivet for Sjælland m. m. Helsingør kirkeinspektionsarkiv. S. Olai kirkes regnskaber.
- 9) Landsarkivet for Sjælland m. m. Helsingør byfogedarkiv. Skifteprotokol 1592—1598, fol. 666 f.
- 10) Helsingør skifteprotokol 1599—1603, fol. 7 b—10 b.
- 11) S. Olai kirkes regnskab 1598: 7. september ringedes de små klokker for Heming Jonsens hustrus broderbarn.
- 12) For fuldstændighedens skyld skal det nævnes, at der haves underretning om yderligere to sønner af Jørgen Hansen, begravet fra S. Olai henholdsvis 28. december 1575 og 3. januar 1576 under en pestepidemi i Helsingør.
- 13) Landsarkivet for Sjælland m. m. Helsingør rådstuearkiv. Breve på papir 1509—1612.
- 14) Danmarks Adels Aarbog 1955 II, p. 19—25.
- 15) Det er denne kvinde, der ved sin død 1571 (begravelsen på S. Olai kirkegård bekostedes af renteskriver Niels Pedersen i København) efterlod sig syv (eller seks?) kalke med diske samt nogle bøger »hvilke Graa-Munkene .. hende antvordet udi Gemme og Forvaring«. Se Laurits Pedersen: Helsingør i Sundtoldtiden II, p. 191 (1929); Johs. S. Dalsager: Helsingør almindelige Hospitals Historie, p. 26—27 (1941); samt Danmarks Kirker. Frederiksborg amt, p. 144 og 537 (1964 f.).
- 16) At det ikke videre særprægede navn *Jørgen Hansen* virkelig repræsenterer en Lilliefeld, ses af hans placering i listerne, der på samme måde som skattemandtallene (se note 17) er opdelt på byens fire »fjerdinge«, og hvor han i begge tilfælde optræder i 1. »fjerding«. I skattemandtallene finder man ham her i den lange periode 1556—1593 som den eneste af dette navn, og på samme plads efter hans død enken Thyre.
- 17) Landsarkivet for Sjælland m. m. Helsingør rådstueark. Kæmnerregnskaber.
- 18) Landsarkivet for Sjælland m. m. Helsingør byfogedarkiv. Tingbog 1554—1555, fol. 11 a.
- 19) Jfr. Thiset: Danske adelige Sigiller, forord p. VI—VII.

[DA] Dette materiale er beskyttet af ophavsret. Det kan downloades, lagres og udskrives til personlig brug og til ikke-kommerciel brug i forbindelse med undervisning og forskning. Bearbejdning, tilgængeliggørelse samt fremstilling af kopier er ellers kun tilladt i det omfang, der følger af lov eller aftale.

[NO] Dette materialet er beskyttet av opphavsrett. Det kan lastes ned, lagres og skrives ut for personlig bruk og for ikke-kommerseil bruk i forbindelse med undervisning og forskning. Bearbeidning, tilgjengeliggjøring og fremstilling av kopier er ellers bare tillatt i den grad som følger av lov eller avtale.

[SV] Detta material är skyddat av upphovsrätt. Det får laddas ned, sparas och skrivas ut för enskilt bruk samt för icke-kommerseilt bruk i samband med undervisning och forskning. Bearbetning, tillgängliggörande samt framställning av kopior är i övrigt bara tillåtet i den utsträckning som följer av lag eller avtal.

[EN] This material is protected by copyright. It may be downloaded, saved and printed for personal use and for non-commercial use in connection with teaching and research. Altering, making it available or producing copies is otherwise only permitted to the extent that follows from law or contract.

Ny litteratur om heraldik

Heraldikkens fortid

R. Broby-Johansen: *Oldnordiske stenbilleder*, 184 sider, mest illustrationer; Gyl-dendals Uglebøger 1967; Dkr. 19.75.

Denne bog handler, som titlen siger, om klipperelieffer, helleristninger og billedsten fra Nordens oldtid. Dens tekst, dens illustrationer, og især dens kombination af disse sidste, er så fyldt med Broby-Johansens se-evne og tankelyst, at man bliver ganske stakåndet under læsningen.

Når bogen nævnes her, er det fordi den også, blandt mange andre mægtige udsigter, åbner et perspektiv til *præ-heraldikken*. Mange centrale heraldiske figurer har jo haft en fortid som billedmærker før heraldikken-i-snæver-forstand førte dem videre. Men *hvor lang* har denne fortid været? Og hvilke »betydninger« har man lagt i mærkerne? *Oldnordiske stenbilleder* bidrager til at belyse disse uhyre fængslende spørgsmål. Hvad det første af dem angår, kan der ikke være tvivl om, at brug af billedmærker som hjul, hammer, spiral, træ, båd, økse, ligearmet kors, hjulkors, dobbeltkors, korset kors, knude, hånd, horn, hjortevi, hest, løve og flere andre lignende i Skandinavien kan »dokumenteres« i vikingetid, jernalder og bronzealder, ja stenalder.

Er vi længere ude end vi kan bunde? Også den helt traditionelle heraldik kan imidlertid hente inspiration hos Broby-Johansen. Han peger på, at hornene på nordiske bronzealderhjelme, kendt fra jordfund (f. eks. Viksø) og på klippebilleder, ikke ender i spidser, men i åbninger, »fatninger«, tydeligvis til anbringelse af noget. Majløv og blomster? spørger han. Eller fjerl! udbryster heraldikeren. Vi har alle undret os over, at de i Skandinavien så almindelige »vesselhorn« i reglen ikke ender i spidser, men i en slags tragte. Måske er vi her nær ved en forklaring. For ofte er der jo anbragt en eller flere fjer i vesselhornenes tragte. Har vesselhornene aner tilbage til bronzealderen? S.T.A.

Tidsskrifter

Hvor mange heraldiske tidsskrifter findes der?

På tysk udsendes det snart 100-årige kvartalsskrift *Der Herold* og Ottfried Neubeckers nyligt startede *Der Tappert*, samt, seks gange om året, det østrigske *Der Adler* (som også nærmer sig de hundrede). På fransk kommer det belgiske månedsskrift *Le Parchemin* og det luxembourgiske årsskrift *Collection les Amis de l'Histoire*. Derimod publiceres der ikke — mærkeligt nok og meget beklageligt — noget heraldisk tidsskrift i selve Frankrig. Det schweiziske kvartals- og årsskrift *Archivum Heraldicum* er dels på fransk, dels på tysk, dels engang imellem på italiensk. På italiensk udsendes vistnok tillige *Rivista Araldica*.

I Storbritanien udkommer kvartalsskrifterne *The Coat of Arms + The Heraldry Gazette* og det skotske *The Armorial*. I Holland *De Nederlandsche Leeuw*. I Spanien *Hidalguia*, og i Portugal *Armas e Troféus* (som skal være blandt de bedste af de her nævnte blade). Det giver, med *Heraldisk Tidsskrift*, fjorten heraldiske tidsskrifter i Europa. Måske er der flere.

Der er i alle fald opimod et lignende antal uden for Europa. De Forenede Stater kan stille med (bl. a.?) kvartalsskrifterne *The Flag Bulletin* og *The Augustan Quarterly*. I Sydafrika grundlagdes for nogle år siden tidsskriftet *Arma*, som skrives på engelsk og muligvis også afrikaans, og i 1966 fik også Australien sit eget heraldiske blad, *The Escutcheon*, planlagt til at udsendes fire gange om året. Hertil kommer en række mellem- og sydamerikanske tidsskrifter, i Mexico, Brasil, Peru m. m. Alt i alt skal der nok være 25-30 rent heraldiske tidsskrifter i verden.

Men mange periodica der koncentrerer sig om andre ting — almen historie, lokal-, kultur-, militær- og personalhistorie — bringer undertiden heraldiske artikler. Det gælder især de genealogiske, såsom

Family History i England, *La France Généalogique* i Frankrig, *Gens Nostra* i Holland, og *Archiv für Sippenforschung* i Tyskland, hvilket sidste sikkert er et af Europas bedste og mest læseværdige tidsskrifter inden for denne kategori.

Archiv für Sippenforschung und alle verwandten Gebiete er grundlagt i 1930'erne og udsendes af C. A. Starke Verlag, 625 Limburg a. d. Lahn, Postfach 310, Vesttyskland. Pris: DM 19.20 for fire årlige numre à 60–80 sider, illustreret, + 16 sider bilag.

Et af årets fire hæfter er i reglen af overvejende heraldisk indhold. Et godt eksempel er november-nummeret 1966, med en række delvis tæt illustrerede artikler, hvoriblandt kan nævnes: om den heraldiske hjelm; om våbenerne for den Tyske Ordens *Hochmeister* på Marienburg; om heraldiske spor af Habsburgerne i Schweiz; om oprindelsen til den striebete thüringsk-hessiske løve; og om den store hessiske våbenbog i 10 bind, som nylig er afsluttet. I forbindelse med denne sidste: Hessen har ca. samme antal indbyggere som Danmark, på det halve areal. *Das hessische Wappenbuch* indeholder ca. 1100 kommunale våbener, ca. 10.000 familievåbener og ca. 6000 bomærker, og »dette materiale er på ingen måde udtømmende«.

Nogle af *Sippenforschung*s forfattere skal først lodde dybden i deres *Urbe-wusstsein* og give udtryk for en *Urgefühl*, før de kan komme til sagen, men når denne tyske tradition er overholdt, er de næsten alle forstandige og interessante.

Et andet tysk blad som bør nævnes, er *Familiengeschichtliche Blätter*. Her viderfører dr. *Herbert Spruth* i så godt som hvert nummer sin bomærke-bibliografi *Die Hausmarke* fra 1960 (se HT nr. 4, 1961, p. 174). Med minutøs omhu og imponerende viden opsporer han i det meste af verden, hvad der trykkes om bomærker, i videste forstand: købmandsmærker, tømmermærker, håndværkermærker, kvægbrændemærker og meget mere. Publikationerne (som også er opdelt geografisk) koncentrerer sig om Tyskland og Norden, men der er bidrag fra — eller om — så

fjerne egne som Rusland, Ungarn, Arabien og Montana i USA. For den som interesserer sig for bomærker, er *Spruths bibliografi* af meget stor værdi. *Familiengeschichtliche Blätter* tilgår med tvangfri mellemrum medlemmerne af *Verein zur Förderung der Zentralstelle für Personen- und Familiengeschichte*, Archivstrasse 12-14, I Berlin 33 (Dahlem), som for 18 DM om året tillige modtager foreningens *Mitteilungen* samt *Genealogisches Jahrbuch*.

Endnu et tidsskrift hvis emne kan tænge det heraldiske, og som også er blandt de bedste i sin genre, er det smukke, overvældende illustrerede *Nordisk Exlibris Tidsskrift*, udgivet af Dansk Exlibris Selskab, postboks 1519, København-Brønshøj; fire 16-sidige hæfter om året for Dkr. 24.

I dets nr. 4, »hæfte 84«, for 1966, har Heraldisk Selskabs sekretær *Ole Rostock* skrevet om »Det heraldiske exlibris«. I sine illustrationer af våbenexlibris — hvoraf fem i farver — har Rostock bevidst styret uden om det ofte set. Et af hans billeder viser således et dansk borgerligt våben udført af *Ernst von der Recke*. Det vil sikkert være nyt for de fleste, at denne passionerede heraldiske skribent også var heraldisk tegner (om end bestemt på dette område ikke af de største).

P.S. Siden ovenstående blev skrevet, har endnu to heraldiske tidsskrifter set dagens lys, begge to helliget studiet af flag: et hollandsk, *Vexilla Nostra* (Brouwerstraat 12, Alkmaar), og et fransk, *Vexillologia* (28, rue de la Sablière, Paris 14). Med *The Flag Bulletin* bliver dette tre rene flag-tidsskrifter. Se også side 295.

S.T.A.

Ungersk

Szabolcs de Vajay, *L'héraldique, image de la psychologie sociale*. (Atti dell' Accademia Pontiana, Nuova Serie, Vol. 16, Napoli 1967, s. 5–19, pl. I–XII).

Den kände ungerske heraldikern, vars produktion torde vara bekant för alla som regelbundet studerar *Archivum heraldicum*, har i denna essä lyckats pres-

tera en meget overtygende løsning på några av de gåtor, som Ungerns kungliga heraldik bjuder. Ämnet kan förefalla något väl avlägset från de problem, vilka vanligen sysselsätter HT:s läsare, men då det här rör sig om i första hand metodologiska spörsmål, d.v.s. ett ovanligt elegant och fruktbärande sätt att använda heraldiken i historiska och sociala vetenskapens tjänst, bör en anmälan i dessa spalter vara på sin plats.

Ett av de frågetecken, som hittills varit obesvarade, utgjordes av den karakteristiska hjälmprydnaden, känd bl.a. från Ludvig den stores av Ungern och Polen vapen hos Gelre: ett strutshuvud med en hästsko i näbben. Denna symbol uppträder för första gången på Karl I Roberts (vanligen kallad Charobert) denarer från år 1326. De Vajay sätter nu valet av denna hjälmprydnad i samband med nämnde konungs seger över de ungerska baronerna år 1318. Den hästkosväljande strutsen skulle återspegla den allmänt rådande uppfattningen att denna fågel avskyr hästar och är kapabel att äta vad som helst. Hjälmpnydnaden i fråga möter vi sedan i olika källor t.o.m. H. G. Ströhls österrikisk-ungerska vapenrulla från 1890.

Den andra frågan berör bytet av fälten i Charoberts kluvna sköld. Före 1335 upptogs det första fältet av Frankrikes liljor, medan Ungerns (eller snarare Arpadernas) åtta bjälkar återfanns i det andra, något som skulle ge uttryck åt Karl I Roberts då alltjämt aktuella pretentioner med avseende på den neapolitanska tronen. År 1334 hade ett familjefördrag mellan ätten Anjous båda grenar ägt rum, resulterande bl.a. i en förlovning mellan Karl Roberts son Ludvig och Maria av Sicilien samt i en högtidlig avsägelse av alla anspråk på Neapels tron från Charoberts sida. Redan året därpå präglas hans mynt med Ungern i första och Frankrike i andra fältet.

Slutligen analyserar de Vajay den från Gelre kända kvadrerade skölden med följande fält: 1) kluven av Ungerns »äldre» vapen (= Arpadernas bjälkar) och Frankrikes liljor, 2) Polen, 3) Ungerns »yngre» vapen (patriarkkorset på ett treberg, en symbol för den kungliga makten, införd

Konungen av Ungern, »die coninc van ungeren», i Gelres vapenbok.

efter bysantiskt föredöme på kung Bela III:s denarer så tidigt som omkr. 1190), 4) Dalmatien (den äldsta bilden av det bekanta vapnet med tre krönte lejonhuvud). Det sistnämnda fältet kan förklaras av traktaten i Zara år 1358, då Venedig avstod från sina anspråk på denna provins. Fältet med den polska örnen ger oss året *post quem* för tillkomsten av Gelres polsk-ungerska fragment, nämligen 1370, då Ludvig av Ungern efter sin morbror, Kasimir den store, ärver Polens krona.

De Vajays uppsats beledsagas av tolv planscher med såväl bilder ur olika vapenrullor som sfragistiska och numismat-

iska eksempel, vilka på ett utmärkt sätt åskådliggör texten. Den utomordentligt fyndiga lösningen av den gamla »struts-gåtan» utgör det bästa belägget för att man inom heraldiken aldrig skall nöja sig med att taga någonting för givet. Fortfarande finns det alldeles säkert fenomen, vilka kommer att framstå som riktigt meningsfulla först sedan man hittat den rätta nyckeln.

Adam Heymowski

Glasmaleri

Paul Leonhard Ganz: *Die Basler Glasmaler der Spätrenaissance und der Barockzeit*; 23 × 30 cm, 204 sider, ill.; Schwabe & Co. Verlag, Basel 1966; schw. fr. 48 indb. i hellærrer.

I Schweiz var 1500- og 1600-tallet en blomstringstid for det verdslige glasmaleri. Et af centrene var Basel, og det er glasmalerne dér, især inden for årene ca. 1550—1620, som er emnet for dette meget grundige værk.

Bogen er opbygget som en række kunstner-monografier. I den nævnte periode virkede i Basel ca. tyve fastboende glasmalere, hvoraf et halvt dusin havde en meget stor produktion. Hertil kom tilreisende kunstnere, f. eks. den også som heraldiker berømte *Jost Amman*. Flere af alle disse var store mestre på deres felt. Ganz skildrer hver enkelt kunstners liv og gennemgår, hvilke af de mange tusind bevarede (men spredte) ruder der kan tilskrives hvem.

Tidligere havde det næsten udelukkende været gejstlighed og adel, som lod sig fremstille glasmalerier, men fra begyndelsen af 1500-tallet havde dette ændret sig. Nu var langt de fleste af glasmalerens kunder byråd, håndværker-, købmands- og skyttelav, universiteter og andre stiftelser samt private borgere. Just med dette *in mente* er det interessant at se den fuldstændig dominerende rolle, som *heraldikken* spiller i disse glasmalerier. Af bogens 195 gengivne ruder indeholder bogstavetligt talt alle et eller (især) flere våbener, op til 32. De er næsten alle identificerede.

Bogens tekst er tør, og fra et heraldisk synspunkt er der ikke meget at hente i den. Med billederne forholder det sig anderledes. De er alle ypperligt reproduceret og udviser en masse af interesse for alle, som fængsles af ornamentik, symbolik, allegori og våbenkunst. De mange skitser eller arbejdstegninger giver et fascinerende indblik i, hvorledes en kunstner når frem til netop *den* måde at udforme sin idé på.

Et andet indtryk er af heraldisk veloplagthed. Opfindsomheden i disse af heraldiske myndigheder aldeles uregulerede våbener er uden ende. Iblandt kan man mene, at den hele heraldik i grunden er særdeles stereotyp (og det er den jo også, fra tid til anden, og somme steder), og man kan tvivle om dens mulighed for at forny sig. Tab ikke modet! Det kombinations- og idéoverskud, den fantasi og det humør, som er fastholdt i dette udvalg af Baselske borgervåbener fra 1500-tallet, skulle kunne give selv den mest udbrændte heraldiker hans heraldiske livslyst igen.

S.T.A.

Heraldiske romantica

C. Wilfrid Scott-Giles: *The Romance of Heraldry*; 234 sider gennemillustreret med 260 tegninger af forfatteren; ny revideret udgave; J. M. Dent & Sons Ltd., London 1965; pris 55/- i shirtingsbind.

Scott-Giles er mere end et navn på den heraldiske forfatterliste, han er en institution og en autoritet, men vel at mærke på en for institutioner og autoriteter usædvanlig hyggelig og charmerende måde. Kryptiske bogstaver efter navnet, så som *O.B.E.*, *M.A (Cantab.)* og titler som *Fitzalan Pursuivant of Arms Extraordinary* og *Fellow of the Heraldry Society* borger for kvaliteten, men navnet borger for den elegante, lette og lækre servering.

Første udgave af *The Romance of Heraldry* udkom i 1929. Målt med den heraldiske alen er det tidsrum, der er foreløbet siden da, måske ikke ret langt, men på den anden side er der alligevel sket

meget i »branchen« inden for den sidste menneskealder. Set på denne baggrund har *The Romance of Heraldry* holdt sig forbløffende godt, og det har da heller ikke været nødvendigt at ændre ret meget i den nye udgave.

Det er en bog, der er let at gå til, men svær at slippe. Den kræver intet forudgående kendskab til heraldik og alligevel kan den med udbytte læses af den viderekomne; alle tryllebindes både af emnet og den drevne tryllekunstner, Scott-Giles.

Strengt taget er emnet ikke rent heraldisk. Også fra dansk heraldik kender vi eksempler på disse herlige, men ganske uhistoriske sagn om, hvorledes slægtens stolte forfader vandt sit våben, og hvorfor det fik netop det udseende, det har den dag i dag. De fleste af de eksempler Scott-Giles giver er imidlertid historisk korrekte, og for restens vedkommende kan man sige, at der er vundet historisk hævd på den romantiske forklaring. Og medens man læser, genopfrisker man sin Englandshistorie, lærer en masse heraldik og fryder sig over de sikre tegninger.

Man er ikke færdig med bogen ved blot at læse den igennem. Man vil atter og atter vende tilbage til den som opslagsbog, og her kommer det fyldige index til sin ret.

Haxt.-

Poliske sigiller

Marian Gumowski: *Handbuch der polnischen Siegelkunde*; 262 sider, 871 illustrationer; Akademische Druck- und Verlagsanstalt, Graz, Østrig, 1966; pris i hel-lærred: 510 østr. Sch.

Dette er en bog, som ikke blot fængsler, men også griber. Siden »delingerne« i 1700-tallet, gennem hele 1800-tallet og indtil slutningen af Første Verdenskrig søgte Polens fremmede undertrykkere, især tyskere og russere, at udslutte landets og nationens identitet. Et led i deres hadefulde bestræbelser var forfølgelse af alle minder om Polens fortid, herunder våbener og sigiller. Det blev f.eks. de polske byer forbudt at føre deres gamle våbe-

ner; eksisterende sigiller — som i mange tilfælde var opimod et halvt årtusind gamle — skulle destrueres. Og hvad disse onde regimer måske savnede i effektivitet indhentedes grufuldt under Anden Verdenskrig. At alligevel en forsker har kunnet samle materialet til og skabe et værk som dette om de polske segl, omfattende, oplysende, vel dokumenteret og vel illustreret, er beundring værd.

Måske vidner det også om, hvor stor den polske seglverden var. Inden for de fleste af de grupper, forfatteren opdeler de polske segl i, er det første kendte eksemplar ældre end de tilsvarende i Skandinavien. Det ældste kendte polske kongelige segl er således fra 1054; det tilsvarende danske fra 1085. Det polske tilhører oven i købet en dronning; det ældste kendte danske segl for en kvinde er fra 1233.

Poliske hertugsegel kendes fra 1085 og gejstlige segl fra 1153 (i Danmark ca. 1219). Segl for medlemmer af ridderskabet er bevaret fra slutningen af 1100-tallet (i Danmark 1224). Stadssegel kendes fra 1200-tallet (som i Danmark), og fra 1300- og 1400-tallet førte de fleste stæder regelrette våbener. Borgeres segl kendes fra o. 1300. Segl for individuelle bønder synes ikke at eksistere, men segl for landsbyer, d.v.s. en slags kollektivsegel for disses beboere, kendes fra 1300-tallet.

Også grupper af byer, ja endog grupper af hertuger, vides i adskillige tilfælde at have været fælles om ét og samme signet. Et sådant segl- eller våben-fællesskab synes at være noget specielt polsk. En anden polsk særegenhed, de bemærkeliggende skjoldfigurer, er jo også (i mange tilfælde) hver især fælles for flere familier.

I hertugelige våbener optræder »bomærkerne« slet ikke. Næsten alle Polens hertugdynamstier (ca. 15) førte en ørn; med eller uden krone, med en halvmåne på brystet, eller på anden måde gjort forskellige fra hinanden. Det ældste af de hertugelige ørnesegl er fra 1227, hvorimod et kongeligt segl med ørn i ikke synes bevaret før fra omkr. hundrede år senere.

I den kongelige heraldik afspejler sig dels forbindelser til Tyskland, Italien, Böhmen, Ungarn, Luxembourg, Frankrig,

I koret i Vor Frue Kirke i Århus sidder en skjoldefrise, sikkert (ligesom i Sorø og Ringsted) til ihukommelse af velgørere. I tilblivelsestid strækker den sig fra o. 1300 til o. 1525. Illustrationen viser et udsnit fra o. 1400 med våbener for Bildt, Friis, Munk og Bryske. Sammen med frisen sidder Danmarks usammensatte kongevåben, som ved hjælp af en præciserende indskrift »Domicellus Waldemar .... Junker Valdemar (Atterdag)« kan dateres til 1338–40. Efter »Jeg ser på kalkmaleriers.

Sverige m.m., dels — og det er måske endnu mere interessant — de polske kongers fremtrængen mod øst, ind i områder som Litauen, Galicien, Rutenien, Volhynien, Podolien ....

Man kan ikke undgå at mærke, at forfatteren er betaget af sine segl. Men hans kærlighed har ikke skadet hans dømmekraft. Han administrerer sin vældige viden køligt, og resultatet er blevet en gennemtænkt, overskueligt opbygget, læseværdig bog; det gælder lige til de ypperlige noter. Flertallet af illustrationerne er afgnidninger af segl; i en del tilfælde er resultatet ret primitivt, men de fleste er forbavsende gode. Forfatterens indsamlings- og afgnidningsarbejde er foregået siden Første Verdenskrig (hans første bog om et sigillografisk emne, senere fulgt af mere end et dusin, udkom i 1920). Lykkeligvis, for siden Anden Verdenskrig eksisterer mange af disse segl ikke mere.

S.T.A.

Jeg ser på heraldik

Niels M. Saxtorph: *Jeg ser på kalkmalerier*. En gennemgang af alle kalkmalerier i danske kirker. 372 sider; godt 200 illustrationer, dels fotografier, dels tegninger og landkort. Politikens Forlag, København 1967. Pris Dkr. 21.45.

En rigtig håndbog. Nem at have i hånden, nem at finde rundt i — og oplysningerne, der for en stor dels vedkommende aldrig før har været publicerede, er i deres knappe form alligevel som regel fyldestgørende.

Når bogen anmeldes her, er det ikke bare, fordi den er redigeret af Heraldisk Tidsskrifts redaktør, men naturligvis fordi der blandt kalkmalerierne er adskillige våbenskjolde.

Næsten ethvert arbejde af denne karakter må gennem samme skabelsesproces: Afgrænsning af emnet; indsamling og registrering af materialet; vurdering, bearbejdning og ordning af materialet; og endelig udgivelse af arbejdet.

Ved afgrænsningen har man kun medtaget de kalkmalerier, der i dag ses i danske kirker. Dette vil sige, at våbenfrisen på Kronborg (se HT 1 side 35) kun lige nævnes, men ikke gøres til genstand for egentlig omtale. Våbenfrisen i »kong Hans' vingård« (se HT 14 side 191) nævnes slet ikke, og den ikke længere eksisterende, eller i hvert fald ikke længere synlige våbenfrise i Nysted kirke på Lolland omtales da heller ikke. Friserne i Sorø og Ringsted kirker omtales kun — og endda kun i meget grove træk — for så vidt angår det, der i dag kan ses, medens der ikke gives oplysninger om, hvad

der tidligere har været. Kirker i forhenværende danske landsdele — som for eksempel Skåne — er ikke medtaget.

Bogens undertitel er nok så prætentios. Hvis bogen virkelig omfattede *alle* kalkmalerier, havde det vel ikke været nødvendigt for forfatteren at bede om oplysninger angående kalkmalerier, der ikke er nævnt i bogen. Intet menneskeligt er fuldkomment, og fire rosetter i Snesere kirke har unddraget sig forfatterens iøvrigt imponerende indsamlingsarbejde.

Nogen kunst- eller kulturhistorisk vurdering er ikke tilstræbt. Hovedvægten er lagt på at forklare, hvad kalkmalerierne forestiller, og da langt de fleste motiver er af religiøs eller bibelshistorisk karakter, ofres der såvel i de indledende kapitler som under gennemgangen af de enkelte kirker mest plads på disse emner. Men det verdslige kalkmaleri, hvorunder våbenskjoldene henregnes, får dog også omtale, til tider nu mindre udførlig end ønskeligt — ja, enkelte våbenskjolde synes endog helt oversete, selv om de faktisk er gengivne i bogens illustrationer! — se for eksempel bomærkevåbenet på vinduet i »den rige mands hus« fra Helsingør kloster på side 79, og krigeren der fører en sparre på skjoldet på side 14. Det er udmærket, at forfatteren ikke henregner alle våbenskjolde under heraldikken (og derfor henvises man i registeret til »våbenskjolde«, hvis man slår op under »heraldik«), men det er beklageligt, at der findes våbenskjolde — måske uanseelige — der ikke er registrerede. I denne forbindelse kunne man også undre sig over, at de tre tomme skjoldfelter i Keldby kirke på Møn ikke medregnes i registerets rubrik over uidentificerede våbener. Denne rubrik er forøvrigt så omfattende, at man fristes til at spørge, om forfatteren virkelig har gjort sit yderste for at få den reduceret til et minimum. Omvendt kan der også rejses tvivl, om de givne identifikationer nu også er helt korrekte. Når det eksempelvis under Tingsted kirke på Falster anføres, at et våbenskjold »tilhører en af de slægter som hed Munk«, ville jeg snarere have skrevet, at våbenet »muligvis står for et medlem af den slægt, der se-

nere kaldtes Bjørn«. Det pavelige våben i Stubbekøbning har næppe været svært at identificere med Leo X, for det står nemlig nedenunder. Af større interesse havde det måske været, om det var nævnt, at han tilhørte slægten Medici, og at det derfor er dette slægtsvåben, vi ser sammen med de pavelige insignier. Om årsagen til våbenets forekomst kunne der vel også være sagt et par ord.

Efter disse spredte bemærkninger skal det dog slås fast, at der er masser af gode og lidet kendte heraldiske oplysninger at hente i bogen, og det til trods for, at den jo ikke er en heraldisk afhandling, men blot en populær håndbog, der har til mål at få folk til med udbytte at se på kalkmalerier i kirkerne. Gennem registerets henvisninger får den heraldisk interesserede i tilgift en glimrende oversigt over, hvad der findes af våbenskjolde i de danske kirker — et godt grundlag for videre studier. Derfor: Køb bogen og brug den flittigt, skriv til forfatteren om rettelser og tilføjelser — måske vi herved kan formå forfatteren og forlaget til at udsende nok et bind i den sribede håndbogsserie med den fjollede titel: »Jeg ser på heraldik«.

Haxt.-

Monogrammer

Inga Wintzell: *Monogram. Korta notiser om monogrammens historia, från bömärken till kungliga nannchiffer . . . .*, 136 sider, mest illustrationer; Tre Tryckare, Göteborg 1965; Skr. 36 indb.

»Det kan vara stort eller litet, kungligt eller folkligt. Men först och sist är monogrammet uttryck för något mycket mer än de bokstäver det består av. Självhävdelse, makt, äganderätt och skönhetslängtan kan få sin tolkning i monogrammet. Dess form och utseende går hand i hand med sin tids stilideal.»

Om man i denne erklæring indsætter ordet *våbenskjold* i stedet for *monogram*, er det straks klart, hvor meget disse to foreteelser har tilfælles. En bog om monogrammer kan derfor have meget at sige

en heraldiker. Den bog, som talen er om her, består overvejende af billeder, godt udvalgt og glimrende reproduceret i farver. Teksten er kort, men forfatteren siger meget med få ord. Hun fortæller om monogrammens historie, udformning, anvendelse og funktion: som ejermærke, som signatur, som dekoration, som symbol, som demonstration (f. eks. »H7« i Norge under krigen). De gengivne monogrammer strækker sig fra *renägarmärken* — de indregistrerede, af loven beskyttede mærker som rensdyr-ejere skræber i ørerne på deres hjord — til brillantbrocher med kronede kongelige forbogstaver, som bæres af tjenstgørende hofdamer ved det svenske hof.

Et andet berøringspunkt mellem monogrammer og heraldik — der dog lades uomtalt af denne bog — er monogrammers anvendelse som *skjoldemærke*. Uanset om man synes om det eller ej, og uanset om det er god heraldik, er det jo en kendsgerning, at monogrammer ret almindeligt optræder som våbenfigurer. Det gælder religiøse monogrammer: »XP« eller »IHS« eller »A(ve) M(aria)«; det gælder fyrstelige navnefigurer C(arl) og G(ustaf), C(hristian) og F(rederik), ofte sammen med de tilhørende taltegn; og det gælder den våbenførendes egne initialer, hvad enten det er en person (Napoleon I), et herred eller selveste *la République Française*.

En meget interessant side af dette forhold er de bogstav-skjoldemærker som, bevidst eller ubevidst, er omformet til heraldisk mere acceptable figurer. Den danske slægt *Willemoes* fører en lynstråle (en blixt) i sit våben, dvs. sådan opfattes den i dag, men den har sikkert oprindeligt blot været et »W« (se HT 1961, nr. 4, p. 141–42). En engelsk familie *West* fører en zigzag-bjælke, som formentlig har udviklet sig af samme bogstav. Noget lignende gælder i Tyskland, byvåbenerne for *Wiebelskirchen* og *Mommersloch*, og greverne *von Manderscheids* våben. Endnu et eksempel, eller hvad der kunne være blevet begyndelse til et, omtales i HT 1960, nr. 2, p. 58–59.

S.T.A.

Adel i Sverige

Kalender över ointroducerad adels förening, 13:e årgången, redigeret af Johan von Sydow og Leif Pålsson, 384 sider, Gebers 1966, Skr. 35.00 indb. i shirting.

Kalenderen omfatter svensk adel, som af en eller anden grund ikke er blevet introduceret på Riddarhuset; svenske slægter, bosat i Sverige, som er adlet i udlandet; fremmed adel bosat i Sverige; samt et mindre antal svenske våbenførende patricierslægter, hvis eventuelle adelskab ikke har kunnet belægges. Foreningens styrelse afgør, hvem der optages. Siden forrige udgave (se HT 1964, nr. 10, p. 437, og tillige nr. 3, 1961, p. 128) er ti nye slægter kommet til, og kalenderen omfatter nu 74 slægter, deriblandt berømte navne som Fouché, hertug af Otranto (d'Otrante); Tolstoy; og Bernadotte. Sidstnævnte slægts grevelige værdighed er ikke svensk, men dels belgisk, dels (Bernadotte af Wisborg) luxembourgsk. De to linjer fører vidt forskellige våbener, hvori endog deres stamvåben udviser den ulighed, at ørnen deri i det ene står *guld* i blå felt, i det andet *sort* i blå felt.

Bogens våbentegninger — af bl. a. Johannes Britze, Sven Sköld, Brita Grep og Jan Raneke — er næsten alle særdeles nydelige. Med våbener af russisk, baltisk, polsk, kroatisk, napoleonsk, nederlandsk, skotsk og naturligvis nordisk og tysk oprindelse, udgør det hele en afvekslende heraldisk billedbog. Af redaktørerne er især *Leif Pålsson* kendt af dette blads læsere; hans kompromisløse akkuratesse og stærke kritiske — også selvkritiske — sans gør ham til den ideelle redaktør af et sådant værk; der er næppe mange fejl blandt kalenderens tusinder og atter tusinder af oplysninger.

Det bør nævnes, at bogens blasoneringer næsten alle er forbilledlige. Undtagen på et punkt: man fortsætter med »höger« og »vänster«, skønt erfaringen — f. eks. med Göteborgs våben — for længst burde have overtydet enhver om, hvor risikabelt dette er. Kloge heraldikere skriver *dexter* og *sinister*.

S.T.A.

Tyske kommuner

Klemens Stadler: *Deutsche Wappen. Bundesrepublik Deutschland*. Band 2: *Die Gemeindegewappen von Rheinland-Pfalz und Saarland. Bremen. Hamburg. Westberlin*; 104 sider med ca. 300 våbente­ninger i farver af Max Reinhart; Angelsachsen-Verlag, Bremen, 1966; pris: ca. 10 DM.

Det store værk, hvis to først udsendte bind omtales i HT nr. 14, 1966, side 176–78, skrider fremad, og kvaliteten af­tager ikke. Tværtimod. Klemens Stadlers historiske introduktioner er forbilledlige. For hvert område får man omsvøbsfri besked om den lokale udvikling og tradi­tion inden for segl- og våbenvæsenet; om hvad der skyldes kejsertlig, fyrstelig, gejst­lig, almuens eller fremmed indflydelse (eksempler inden for de to sidste kate­gorier: bonde- og stammemærker, op­rindeligt brugt på grænsen; og den na­poleonske æras murkroner); og om de vigtigste figurers oprindelse. Stadler har sans for det centrale: gang på gang op­lever man, når man har sagt til sig selv, at det-og-det ville man gerne vide, at han besvarer ens spørgsmål konkret og ud­tømmende. Et eksempel:

Det Mainz'ske *hjul*, som spiller så stor en rolle i rhinsk heraldik (ét eller to ad gangen; alene i dette bind optræder det i 12 våbener): hvad står det oprindeligt for? Stadler gennemgår kort dets historie og refererer en række forslag til en for­klaring. Den sandsynligste af disse er, mener han, at hjulet er »Guds hjul«, illu­strerende et udtryk i Ezekiels Bog, som indgik i Mainz-ærkebiskoppernes titula­tur.

Tegningerne er omtrent på samme høje niveau. Som kompositioner er våbenerne naturligvis ikke alle lige gode; nogle er frydefulde, andre rædselsfulde (og begge grupper omfatter både gamle og nyligt skabte våbener). Men som helhed kunne tegningerne, i 2-dimensionel stil og egal, moderne udførelse, næppe være bedre.

Desværre indeholder *Deutsche Wappen* ikke alle tyske kommunevåbener, men kun et udvalg, foretaget efter indbygger-

tal, historisk rolle og heraldisk ælde. Fra Saarland er der således gengivet 24 våbe­ner, medens alene siden krigen 160 saar­ske kommuner har fået våben.

P.S. Måske vil prinsesse Benediktes landsmænd være interesseret i at vide, at 10 af bindets kommunevåbener er afledet af det Sayn-Wittgensteinske våben.

S.T.A.

Exlibris

E. O. A. Hedegaard: *Militære bogejermærker*; 208 sider, trykt i 400 eksemplarer; Poul A. Andersens Forlag, Helsingør 1966; Dkr. 40 hæftet, 65 indb.

Bogen indeholder gengivelser af godt 70 exlibris for personer og institutioner med militær tilknytning, nordiske og udenlandske, fra de sidste tre århundreder. De er næsten alle heraldiske, og her er muligheder for både at glæde sig over god heraldik og lære af den dårlige. Blandt bogens mere interessante enkelt­heder er en gengivelse af George Washing­tons rokokovåben. En række exlibris i farver er næsten alle gengangere fra Skan­dinavisk Vapenrulla.

Bogen indledes med en kortfattet ex­librishistorie samt en – ingenlunde fejlfri – tekst til de enkelte mærker.

S.T.A.

Schweiziske bønder

Walter Marti: *Sackstempel*. Mit heraldi­schen Hinweisen von *Paul Boesch*, 114 si­der, hvoraf godt halften illustrationer; Verlag Stämpfli & Cie, Bern, 1964; schw. fr. 18.00 indb.

I Grandjeans »Dansk heraldik« – den eneste større fremstilling af emnet på dansk – nævnes, p. 35, at borgerlige vå­bener »kendes«, men yderligere omtale ofres der ikke på dem, og blandt bogens ca. 200 billeder er der ikke én eneste gen­givelse af et våben for en borger, bonde, købmand, håndværker eller gejstlig. En læser af Grandjeans værk vil uvægerligt få det indtryk, at de ikke-adelige klassers heraldik ikke har spillet nogen rolle.

Dette er, som man ved, helt galt. Den ikke-adelige heraldik er ganske vist langt mindre udforsket og kortlagt end den adelige, men utvivlsomt mange gange mere omfangsrig. Hertil kommer, at den rimeligvis også, efter at turneringernes epoke var tilbagelagt, har haft større praktisk betydning. Siden renæssancen har adelige stort set kun brugt deres våbener i sigiller og som ornament. Borgerliges våbener fandt *desuden* vid anvendelse som skilte, mestermærker, håndværkersignaturer, købmandsmærker (se HT nr. 3, 1961, p. 103—04), varemærker og ejermærker. Det er et eksempel inden for dette sidste område, som *Sækkestempel* handler om.

Fra midten af 1700-tallet var landbruget omkring Bern, i Schweiz, i stærk fremgang, og samtidig gik bønderne her i stigende grad over til at anvende *veritable våbener* på deres bohave og redskaber i stedet for de *mærker*, som de, i lighed med mange andre bønder, havde brugt fra gammel tid.

For virkeligt at tage sig ud må et våben have en stor, ubrudt flade at prange på. For en ridder var *skjoldet* ideelt. Det stykke *løvsøre*, hvor de schweiziske bønders *Wappenfreudigkeit* kunne udfolde sig allerprægtigst, var de store hjemmevævede sække, som de sendte deres korn til mølle i. Da bønderne lagde vægt på at få melet retur i deres egne sække, fyldte våbenerne tillige et praktisk formål.

De enkelte gårde skar selv et sækkestempel (= bogens titel) ud i træ og trykte våbenet på sækkene med hjemmegjort sværte. Man har bevaret både sække og adskillige hundrede stempler, fra slutningen af 1700-tallet til opimod år 1900. Stemplerne kunne være op til 40 × 45 cm i format.

Nogle af våbenmærkerne var sikkert gamle inden for slægterne. Andre var nye, og heriblandt var adskillige kopieret over våbener tilhørende patricierfamilier i Bern. Talende våbener var populære: *Brunner* havde en brønd, *Schütz* en armbrøst. *Brandenberg* et ildsprudende bjerg, *Liechti* en lysestage. Alliancevåbener kendes.

Sækkevåben for den schweiziske bondeslægt Lüthi. Stemplet består i dette tilfælde af to dele: rammen med skjoldholdere og krone, som kunne benyttes af mange forskellige familier, og det egentlige våbenmærke, i midten, her en klokke (talende?). Mange af våbenmærkerne var udført med farveskrivering, og der findes endog eksempler på, at våbenerne er stemplet på sækkene i farver.

Man fandt snart ud af, at det var lettere, hvis man nøjedes med at udskræve selve våbenfiguren og så trykke »rammen« med et skabelonstempel, som kunne bruges fra det ene våben til det andet. Denne ramme kunne foruden selve skjoldets kontur bestå af hjelm, hjelmfigur, hjelmlæde (løvværk, kranse, blomster-ranker, kartouche), skjoldholdere og en krone.

I mange tilfælde benyttede man regelrette rangkroner, dog næppe ud fra andre grunde end fordi det var dekorativt og ligesom »hørte til« et våben. I *Heraldisk Tidsskrift* nr. 9, 1964, p. 418, har jeg selv skrevet, at »rangkroner anvendes kun af adel og fyrstere«. Hvad jeg mente var, at rangkroner ifølge de bestemmelser som fastsætter anvendelsen af dem, teoretisk kun *burde anvendes* af dem for hvem de er bestemt. At virkeligheden siger noget helt andet, vrimer det med eksempler på. Embedsmænd, officerer eller rigmænd kunne mene, at de i social position var lige med personer af adelig rang og derfor også havde ret til denne rangs ydre

kendetegn. Især måske når man var i udlandet, var det let at overtale sig selv til at mene noget sådant, og siden sad kronen i ens signet. Tilfældige ligheder, f. eks. mellem en svensk grevekroner og en fransk hertugkroner, kunne bidrage til denne kroneinflation eller -konfusion. I alle fald er kroner, også officielle rangkroner, i de fleste lande blevet brugt aldeles som folk havde lyst eller uvidenhed til, i reglen sikkert uden at nogen har protesteret af den grund. Det gælder blandt danske bagere, og det gjaldt blandt schweiziske bønder.

S.T.A.

Europas stæder

Jiri Louda: *European Civic Coats of Arms*; 266 sider med 320 våbener i farver; Paul Hamlyn, London 1966; sh. 10/6 indb.

Bøger om heraldik, og måske især kommuneheraldik holder sig i reglen til ét land ad gangen. Tjekkoslovakken Jiri Louda hæver sig højt over sådan snæverhed: i sin bog behandler han våbener fra alle Europas lande under ét. I smuk og ensartet udførelse pranger her irske og russiske, jugoslaviske og norske, portugisiske og ungarske byvåbener side om side. Det er forfriskende og lærerigt at studere Europas kommunalheraldik på denne måde og i en indledning at få dens geografisk fordelte ligheder og forskelle yderligere belyst.

Indledningen er dog langt fra fyldestgørende, og det må i det hele taget siges, at Loudas tekst har svagheder. Han er snaksom, hans tanke flakker, og de oplysninger han giver er ofte vage eller usikre.

En skandinaver vil nok være mest interesseret i, hvad bogen kan fortælle om Syd-, Central- og Østeuropa, og det er slet ikke så lidt. Især om forholdene i Rusland får man så mange spredte småting at vide, at de tilsammen gør det muligt for læseren at danne sig et slags billede af den russiske kommunalheraldiks oprindelse og udvikling, som nok er spinkelt, men

næppe helt forkert. Specielt interessant er forfatterens omtale af nogle karakteristiske træk ved den russiske kommunalheraldik i 1800-tallet og indtil 1917 (f. eks. ved at omgive visse statslige våbener med en krans af kornaks, omvundet med bånd), som tyder på, at sovjetheraldikken på nogle punkter ikke er en reaktion imod zartidens heraldiske former, men tværtimod en videreførelse af dem.

S.T.A.

Komponistvåbener

Oesterreichischer Wappenalmanach 1967. Musik aus Oesterreich; 32 sider, udg. af Heraldisch-Genalogische Gesellschaft Adler, 1 Haarhof 4a, 1010 Wien; pris 30 sch.

Gengivelser i streg af våbenerne for tolv østrigske komponister: Dietrichstein, Ditters von Dittersdorf, Eybler, Harant, Köchel (mest kendt for sin *Köchel-Verzeichnis* over Mozarts værker), Kürenberg, Franz von Léhar, kejser Leopold I., Losy, Mojsisovics, Prochazka, Reznicek. Den ledsagende tekst er almindelig biografisk og musikhistorisk; af heraldik er der ikke meget andet end blasoneringerne.

De fleste af våbenerne tilhører hvad hæftet selv træffende kalder »kancelliheraldik«, og bortset fra en enkelt harpe er der intet i dem, som har noget berøringspunkt med musikken. En indledning om *Musikinstrumente im Wappen* er ganske utilfredsstillende.

S.T.A.

Fabricius

F. B. Fabricius: *Våbener benyttet i slægterne Fabricius og Fabritius i Danmark* (se Heraldisk Tidsskrift nr. 15, 1967, side 247).

I juni 1967 udsendes 5. og afsluttende hæfte af dette værk. Det indeholder på 16 sider fire våbengengivelser fra segl, efterskrift, noter og kilder til alle fem hæfters illustrationer, samt et personregister. Hæfterne kan fås hos forfatteren, Vesterbrogade 90, København V. S.T.A.

[DA] Dette materiale er beskyttet af ophavsret. Det kan downloades, lagres og udskrives til personlig brug og til ikke-kommerciel brug i forbindelse med undervisning og forskning. Bearbejdning, tilgængeliggørelse samt fremstilling af kopier er ellers kun tilladt i det omfang, der følger af lov eller aftale.

[NO] Dette materialet er beskyttet av opphavsrett. Det kan lastes ned, lagres og skrives ut for personlig bruk og for ikke-kommersiell bruk i forbindelse med undervisning og forskning. Bearbeidning, tilgjengeliggjøring og fremstilling av kopier er ellers bare tillatt i den grad som følger av lov eller avtale.

[SV] Detta material är skyddat av upphovsrätt. Det får laddas ned, sparas och skrivas ut för enskilt bruk samt för icke-kommersiellt bruk i samband med undervisning och forskning. Bearbetning, tillgängliggörande samt framställning av kopior är i övrigt bara tillåtet i den utsträckning som följer av lag eller avtal.

[EN] This material is protected by copyright. It may be downloaded, saved and printed for personal use and for non-commercial use in connection with teaching and research. Altering, making it available or producing copies is otherwise only permitted to the extent that follows from law or contract.

Heraldica Varia

Våben for den katolske biskop af København cand. mag. Hans Ludvig Martensen

Hans L. Martensen blev født 7. august 1927 i København. Efter studentereksamen indtrådte han i Jesuiterordenen og blev i 1956 præst. Den 16. maj 1965 viedes han til bisp af sin forgænger, biskop Theodor Suhr, i Knud Lavards Kirke i Kongens Lyngby.

Familien Martensen har særligt været udbredt i Sønderjylland. Det er samme slægt, som Søren Kierkegaards modstander, dogmatikeren biskop H. L. Martensen, tilhørte. Biskop Hans Martensens morfar hedder Clemmensen, og hans mors familie er på begge sider jysk, med rod i jyske borger- og almueslægter. Det katolske element stammer fra en håndværkerfamilie Diederich (hans farmors navn), der indvandrede til Danmark fra Hannover i midten af forrige århundrede.

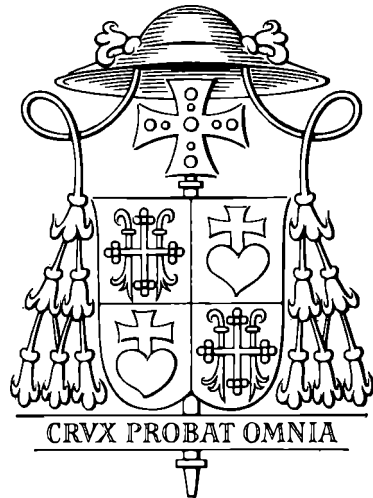
Som sit våben antog biskop Martensen det samme, som havde været ført af Niels Steensen, og hertil valgsproget: *«Crux probat omnia ... Korset beviser alt»*. Han forklarer selv dette således:

«Jeg har overtaget Niels Steensens våben på grund af denne mands særlige betydning som dansk videnskabsmand og katolsk biskop i den lutherske ortodoksis tid. Desuden på grund af min tilknytning til Niels Steensens Kollegium i tiden før min bispevielse. Endelig, og særlig, har jeg valgt Niels Steensens våben, fordi dets motiv passer til den tanke, jeg også har villet udtrykke i mit valgsprog: *Crux probat omnia*.

Dette forstår jeg således: Korset beviser Guds kærlighed til menneskene — det vokser så at sige ud af Guds faderhjerter. Desuden dømmes korset om, hvad der er ægte og hvad der er uægte i al menneskelig kærlighed og i alle menneskelige følelser. Hjertet er i den kristne kunst også blevet kirkelæreren Augustinus' symbol,

og med hjertet og korset ønsker jeg at vise min forpligtelse over for denne »augustinske arv«, der også har betydet så meget for lutherdommen. Endelig ligger det på linie med dette »augustinske motiv«, at det er den kristne biskops opgave, at han i korsets kraft skal have hjerte for alle mennesker.»

Niels Steensens våben viser et hjerte med et deraf opvoksende kors. Våbenet er kun bevaret i segl. Vi har publiceret det i Niels Steensens Gymnasiums årsskrift 1963–64 med følgende blasonering: i guld et rødt hjerte op af hvilket der vokser et blåt kors.

På illustrationen ses dette våben kvadreret med våbenet for det katolske bispedømme København, fastsat 1964 af biskop Suhr. Vort udgangspunkt dengang var det gamle våben for Roskilde Stift. Da den lutherske biskop af København imidlertid fører dette våbens figurer i sit segl, og hans ret dertil ikke bør krænkes, udformedes korset noget anderledes, og de to nøgler, som står bag ved korset, erstattedes af to bispestave.

Det katolske bispedømmes våben publiceredes første gang i Skandinavisk Vapen-

rulla (SVR—67—65) kvadreret med biskop Suhrs våben. Man valgte tinktureme rødt/guld, med mulighed for at invertere dem, hvis fremtidige biskoppers våbener skulle gøre det ønskeligt af heraldisk-æstetiske grunde. Kvadrerede våbener bør jo så vidt muligt ikke have felter af samme eller lignende tinktur, men helst kontrastere. I biskop Martensens skjold optræder bispedømmets våben følgelig således: i rødt et guld kløverbladskors ledsaget af to guld bispestave. Som det er kutyme er skjoldet kendetegnet med de biskoppelige værdighedstegn: en grøn prælat hat med seks grønne kvaster på hver side og bag skjoldet en korsstav.

Ærkebiskop Heim

Ny svensk förtjänstmedalj

Förtjänstmedaljer av olika slag äger man i Sverige i rikt mått. Men de officiella är inte så många. Kungliga Vitterhets-, Historie- och Antikvitetsakademien har med Hans Majestäts Konungens medgivande instiftat en sådan, som skall bära benämningen FÖR BERÖMVÄRD GÄRNING. Det gäller alltså att skilja den från den

redan existerande medaljen »För berömliga gärningar».

Medaljen är utförd i 8:de storleken (33 mm diameter) och modellerad av Gunvor Svensson-Lundkvist. Den har präglats av firman Sporrang & Co. i Stockholm. Åtsidan visar ett porträtt av kungen i profil inom omskriften GUSTAF VI ADOLF — HUMANISTISKA VETENSKAPER'S FRÄMJARE. Frånsidan visar tre bjälkvis ställda lagerkransar jämte inskriptionen KUNGL. VITT. HIST. O. ANT. AKAD. över lagerkransarna och under desamma orden FÖR BERÖMVÄRD GÄRNING.

De fyra första exemplaren — i guld — utdelades av konungen själv vid en enskild sammankomst i Akademien. I dagligt tal brukar man kalla den Vitterhetsakademien. Medaljörer var historikern professor Sven Grauers, fil. kand. Ester Lundberg, förmannen Olle Olsson och bankkamreren Fritz Westin.. *T.W'n.*

Heraldik för vägverk

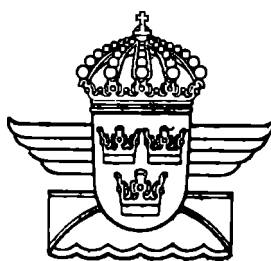
Det svenska Väg- och vattenbyggnadsverket blev sommaren 1967 omorganiserat

Förtjänstmedaljen »För berömvärd gärning».

Det nya vägverkets emblem.

Vägverkets vapen.

till *Statens vägverk*. Därmed ändrades normerna för en central statlig organisation, som existerat i 125 år men som nu skall så att säga centraliseras för att enbart sköta vägarnas problem. Dessa har numera i den intensiva biltrafikens tid blivit av större betydelse än förr, då postryttare, fredliga bondforor och hästanspända diligenser rullade fram mellan städer och samhällen och gästgivargårdar.

Det nya verket har låtit utarbeta heraldiska *emblem* för sina skyltar och brevpapper. Huvudmotivet är Hermesvingar ovanför ett brovalv med en vågskura, allt av guld. Hermes hos grekerna eller Mercurius hos romarna var ju köpmännens, vägarnas och de vägfarandes gud. Enligt malicen var han även tjuvarnas gud! Men det var väl mera sagt av elakhet! Emblemet har tecknats av Sven Sköld, Stockholm.

Vid vissa tillfällen använder Vägverkets styrelse och centralförvaltning ett särskilt *vapen*. Detta har konstruerats så, att man ovanpå emblemet inpassat lilla riksvapnets tre kronor. Såväl emblemet som vapnet är krönte med en kunglig krona, angivande att det är fråga om ett statligt organ.

T.Wn

Nytt biskopsvapen för Bukoba

I HT nr. 5, 1962, p. 208, gavs en beskrivning av de vapen och sigill för Bukobastiftet i dåvarande Tanganyika, som utarbetades 1961. De gångna sex åren utgör redan en lång tidsrymd i det hastigt sig

förvandlande Afrika av idag. Det är redan dags för några heraldiska kompletteringar för Hayakyrkans del.

Bukobastiftet uppgick 1965 i en större kyrklig enhet och utgör nu *North-Western Diocese of the Evangelical Lutheran Church in Tanzania*. Ecclesiastiskt sett är denna organisatoriska omdisponering ingen genomgripande förvandling. Och heraldiskt sett har det ej heller medfört någon förändring, om man bortser från någon smärre detalj. Framför allt har korsstaven bakom skölden borttagits, eftersom man velat reservera den som provincialkors för ärkebiskopen enligt nuvarande svensk och anglikansk praxis, och den Evangelisk-lutherska Kyrkan i Tanzania har ingen primas, som kunnat tänkas använda provincialkorsstaven. För första gången lät man 1966 teckna stiftsvapnet med afrikansk, spetsoval sköldform för stiftskontorets brevpapper och detta i anslutning till Tanganyikas statliga heraldik och det i nr 11 av HT, p. 32, beskrivna sydafrikanska biskopsvapnet.

En större förändring för stiftskyrkan torde vara att biskop Bengt Sundkler efterträtt på biskopstolen i Bukoba av den förste afrikanske lutherske biskopen. I november 1965 vigdes Josiah Kibira till den unga kyrkans nye överherde.

Biskop Josiah tillhör en gammal hövdingssläkt, men tyvärr kände han inte till något inhemskt emblem, vilket skulle ha kunnat utnyttjas heraldiskt. Som vapen antog han i *fält av guld en sluten svart bok med rött snitt* samt som valspråk *Olwehisha*, vilket betyder *Av nåd*. Boken

Vapen och sigill för *The Right Rev. Josiah Kibira, S.T.M., Bishop in Bukoba*. Det bör noteras som ett tecken på det förbättrade ekumeniska klimatet även på »missionsfälten», som framstår som den största frukten av II. Vatikanconciliet, att den evangeliske biskopen medvetet kallar sig biskop »i» och inte »av» Bukoba — i likhet med den anglikanske ärkebiskopen i Jerusalem av hänsyn till den ortodoxe patriarken — eftersom den Romersk-katolska Kyrkan var först på plats med en biskopsstol. Denna innehas f.ö. av den förste svarte kardinalen, Rungwamba, biskop av Bukoba.

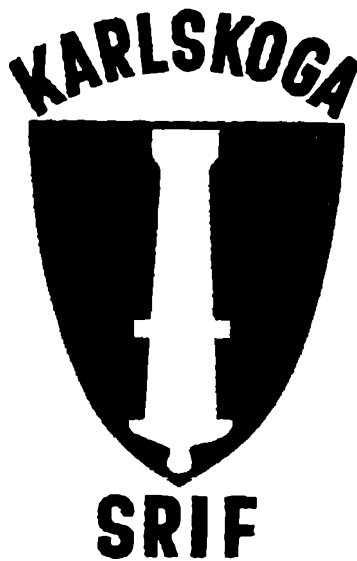
syftar naturligtvis på evangelieboken, men även på konung Josia av Juda (639–609 f. Kr.), som återupprättade templet i Jerusalem och som därvid enligt legenden fann tempelexemplaret av den mosaiska lagboken.

Enligt biskopens egen önskan utfördes vapnet för brevappret med europeisk sköldform och i närmaste anslutning till den av biskop Sundkler brukade formen. För biskopens sigill däremot upptogs den afrikanska sköldtypen, som ju även anknyter till sigillens form.

Lika litet som vid de tidigare i HT — nr. 7, p. 321 — redovisade nya afrikanska vapen kan man i detta fall tala om en genuint inhemsk heraldik. Vi tycker väl att det hade varit roligt med litet mer »lokalfärg». Men när vi nu sent om sider börjar intressera oss för afrikanska former, då upplever vi gång på gång önskan från afrikanerna själva att allt skall vara europeiskt! Men om vi skall vara upp-

riktiga, är inte heraldiken som vi känner den ett renodlat västerländskt fenomen? Kyrkligt sett är heraldiken ett dekorativt *ad iaforon* — vilket förvisso ej innebär att det därför under alla förhållanden måste utrensas — som knappast trängt utanför Västeuropas kulturkrets. Bör vi därför förundras över att det synes vara så svårt att få fram något, som vi vore beredda att betrakta som »inhemsk heraldik»? För afrikanerna själva framstår enterat slag som ett litet tecken på att de inlemnats i ett större, allomfattande, i egentlig mening katolskt sammanhang. Och det är säkert både för kyrkan och världen av idag av större vikt.

Bengt Olof Kälde

Emblem för skolidrottsföreningar

Karlskoga södra och västra rektorsområdets idrottsföreningar (SRIF resp VIF) har 1967 antagit heraldiska emblem. SRIF:s sköld har följande utseende: I blått fält en kanon av guld. VIF:s sköld: I grönt fält en kanon av silver.

Märkenas stora likhet vill uttrycka samhörighet vid tävlingar utom staden. Ändå är olikheten tillräckligt stor, för att åtskilja föreningarna vid inbördes kamp.

Kanonen har sedan länge varit en symbol för Karlskoga. Den syftar på stadens största industri, AB Bofors, internationellt välkänd bl a för sin tillverkning av vapen. (Jämför även Karlskoga stads vapen: I blått fält två korslagda kanoner, i varje vinkel åtföljda av ett järnmärke, allt av guld).

Emblemen är komponerade av Sten Brangstad 1966.

S. B-d

Kongres for vexillologi

Succesen fra den I. internationale kongres for flag og faner i Holland for to år siden (HT 12: 64) blev i år fulgt op af den II. kongres, som blev holdt i Zürich i dagen 1.-3. september med ca. 70 deltagere fra ti lande. Fra Norden var vi kun seks (3 fra Sverige, 3 fra Danmark).

De schweiziske arrangører med hr. Louis Mühlemann (præsidenten for det schweiziske flagselskab) i spidsen havde med deres store forarbejde sørget for, at de tre dage blev meget begivenhedsrige, og at arbejde og underholdning var forenet på en udmærket måde.

Den første dag var optaget af foredrag om så forskelligartede emner som: *Vorund Frühgeschichte des europäischen Flaggenwesens*, *Historie du drapeau du Congo*, *The Real and the Ideal in Vexillology*, for blot at nævne nogle emner. Der var officiel modtagelse ved byen Zürich i Schweizerisches Landesmuseum.

På 2. dagen havde man arrangeret en sejltur på den smukke Züricher sø med besøg i den lille by Rapperswil og dennes museum. Om aftenen var deltagerne det schweiziske flagselskabs gæster ved reception og efterfølgende banket i det historiske »Zunfthaus zur Meisen«.

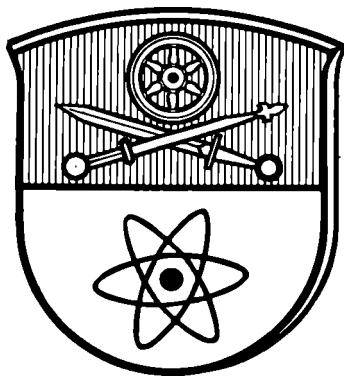
Den sidste dag blev kongressen henlagt til et yndigt sted lidt uden for Zürich højt over søen. Her foregik den festlige grundlæggelse af *Den internationale Sammen-*

slutning af Selskaber til Studiet af Faner og Flag. Det foregik med fanfare og flaghejsning.

På den nydannede sammenslutnings første generalforsamling, som afsluttede kongressen, behandlede forskellige praktiske spørgsmål, bl. a. stedet for den III. kongres om to år. To byer er foreslået: Münster/Westfalen i Tyskland og Boston, Mass., i U.S.A. Afgørelsen vil blive truffet senere.

Ikke mindst udvekslingen af flagdata mellem deltagerne indbyrdes under kongressen var interessant og viste med hvilken iver flagfolk fra mange lande dyrker deres interesse og fag. Interessen for flag er steget meget i de seneste år, og på denne baggrund må man håbe, at endnu flere flaginteresserede og heraldikere finder vej til den III. kongres. Det kan varmt anbefales, thi der er meget at hente.

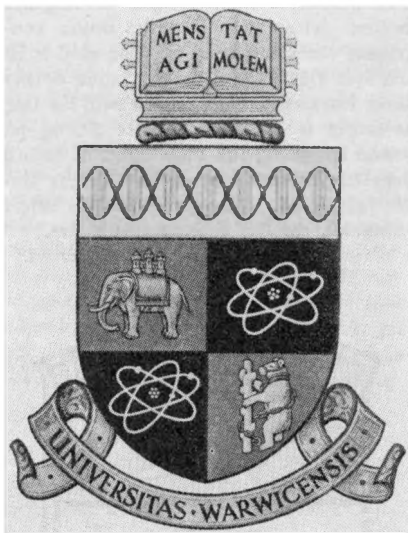
Christian Fogd Pedersen.

Atomberaldik

Den tyske kommune *Grosswelzheim*, i Bayern, fik sig i 1966 et våben, som forener fortid og nutid. Byen hørte tidligere under kurfyrstendømmet Mainz, og i øverste, røde felt står det urgamle Mainzske hjul (se side 288) over sværd og scep-ter. I dag er Grosswelzheim et centrum for tysk atomforskning, og dette anskueliggøres i nederste, hvide felt ved tre blå ellipseformede elektronbaner omkring en

rød atomkerne. Ved offentliggørelsen meddeltes det, at dette var det første kommunale våben i verden med et atom-symbol i, men det passer ikke. Allerede i 1959 fik den franske kommune *Saclay* (sydvest for Paris), hvor det franske atom-centrum ligger, et våben med bl. a. en lignende figur, og i 1961 satte *Landkreis Karlsruhe* i Baden atomsymbolet i sit nye våben.

I februar 1967 gik det nye universitet ved Coventry i Warwickshire i Midtengland et par skridt videre i retning af at heraldisere moderne naturvidenskabelige studier. I 2. og 3. felt af universitetets våben ses de efterhånden kendte tre elektronellipser omkring en atomkerne; denne kerne er imidlertid ikke ens i de to felter; i 2. felt består den af seks små prikker, i 3. felt af syv; figurene skal nemlig illustrere atomer af grundstoffet lithium, som kan optræde med forskellig atomvægt!

Det mærkelige bånd i skjoldhovedet skal symbolisere det biologiske studium; det forestiller nukleinsyrens dobbelthelix, dvs. en model af aminosyrernes opbygning i nukleinsyre.

Men lige så lidt som Grosswelzheim (og Saclay) lader man i Warwickshire fortiden ude af syne. Elefanten med tårnene på ryggen er taget fra Coventrys byvåben; den går tilbage til før 1345 og var oprindeligt et varemærke for uldne tøj, især huer, som Coventry i middelalderen eksporterede til Østen. Den er altså et eksempel på, at et varemærke er blevet til byvåben. Et lignende eksempel har vi i den danske kommune Gudum-Lillevedes våben (fra 1948), hvis to bier stammer fra den gamle Gudumlund fajancefabrik, i funktion 1804–20, der havde en bi som varemærke. Det modsatte – fra byvåben til varemærke – er nok betydeligt almindeligere. Et iøjnefaldende område er automobilerne: Morris bruger Oxfords byvåben, Ford Taunus Kölns, Volkswagen Wolfsburgs, Ford Vedette Poissys, osv.

Bjørnen med den afkvistede træstamme i 4. felt spiller en stor rolle i Warwickshires heraldik og symbolik. Den stammer fra et af de *badges*, som i middelalderen brugtes af jarlerne af Warwick.

S.T.A.

James Bond som heraldiker

Secret serviceagenten 007 James Bond, den bortgængne engelske thrillerforfatteren Ian Flemings ryktbare romanhjælte, ger sig i en av romanerna ut för att vara expert på genealogi och heraldik. Det är i romanen *On Her Majesty's Secret Service*. Bond besöker i ett av de första kapitlen *The College of Arms* och rådgör där med en av persevanterna, av Fleming benämnd *Sable Basilisc* («Den Svarta Basilisken»), om vad han skall iakta för att inte bli avslöjad. *Sable Basiliscs* tips till Bond om heraldik så där mellan fyra ögon är rätt drastiska. Ett kort citat får duga som exempel:

•Ni kan lätt plugga i er några populära heraldikböcker. Det är inte svårt att imponera på folk på det området. Det är väldigt få människor som har en aning om vad det går ut på.»

H.S-r

[DA] Dette materiale er beskyttet af ophavsret. Det kan downloades, lagres og udskrives til personlig brug og til ikke-kommerciel brug i forbindelse med undervisning og forskning. Bearbejdning, tilgængeliggørelse samt fremstilling af kopier er ellers kun tilladt i det omfang, der følger af lov eller aftale.

[NO] Dette materialet er beskyttet av opphavsrett. Det kan lastes ned, lagres og skrives ut for personlig bruk og for ikke-kommersiell bruk i forbindelse med undervisning og forskning. Bearbeidning, tilgjengeliggjøring og fremstilling av kopier er ellers bare tillatt i den grad som følger av lov eller avtale.

[SV] Detta material är skyddat av upphovsrätt. Det får laddas ned, sparas och skrivas ut för enskilt bruk samt för icke-kommersiellt bruk i samband med undervisning och forskning. Bearbetning, tillgängliggörande samt framställning av kopior är i övrigt bara tillåtet i den utsträckning som följer av lag eller avtal.

[EN] This material is protected by copyright. It may be downloaded, saved and printed for personal use and for non-commercial use in connection with teaching and research. Altering, making it available or producing copies is otherwise only permitted to the extent that follows from law or contract.